

ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՅՈԳՆԱԿԻՆ՝ (ՅՈԳՆԱԿԵՐՏՈՒՄ)

ԱՐՄԵՆԱԿ ԵՂԻԱՅԵԱՆ (armenag@gmail.com)

ՄՈՒՏՔ

Արեւմտահայ լեզուաբանութեան մէջ յոգնակերտումը գրեթէ անտեսուած մարզ է կամ ալ կը գտնուի շատ նախնական շրջագիծի մը մէջ. մեր առաջին ձեռնարկներուն մէջ՝ 19-րդ դարու կէսերուն, կը յիշուին յոգնակերտումի երկու բոլորովին մեքենական պարագաներ միայն՝ միավանկ բառերու **եր-ով**, իսկ բազմավանկ բառերու **ներ-ով** կազմութիւնը՝ առանց ներքին տարբերակումներու:

Դարավերջին հետզհետէ զգալի կը դառնան լեզուական այլ պահանջներ, որոնք կը բխին բաղադրեալ բառերու ներքին կառոյցի թելադրանքով. արեւմտահայ հեղինակներ կը զանազանեն մասնատրաբար բարդ բառերու երկու հիմնական տեսակներ՝ միավանկ վերջաբաղադրիչով օժտուածները եւ բազմավանկ վերջաբաղադրիչով կազմուածները:

Չուգահեռաբար արեւելահայ հեղինակներու, որոնք շատ բաներով կը կանխէին արեւմտահայ քերականները, եւ օգտուելով անոնց գործերէն, ուշադրութեան առարկայ դարձաւ նաեւ միավանկ վերջաբաղադրիչին բնոյթը, իմա՝ **առարկայանիչ** եւ **դերբայանիչ** (բայական) արմատներ, որոնց իւրաքանչիւրը ունէր յոգնակերտումի իր իւրայատկութիւնը:

Վերահաս եղեռնը առիթ չտուաւ, որ այս բոլորը բիւրեղանային, համադրուէին, կանոնակարգուէին ու ընդհանրանային:

Այս աշխատութիւնը այդ մեծ բացը դարմանելու ճիգերէն մէկն է:

Այնքան միամիտ չենք, որ յաւակնինք, թէ մէկ օրէն միւսը պիտի սրբագրուին բոլոր թերիները, վերնան երկուութիւնները եւ ունենանք յոգնակերտումի մէկ ու միասնական համատարած կիրարկումներ: Այսուհանդերձ կանոնին արձանագրումը կը թոյլատրէ յուսալ, որ կացութիւնը հետզհետէ պիտի բարելաւուի:

ՄԻԱՎԱՆԿ ԲԱՌԵՐ

Ըստ մեր քերականութեան հանրօրէն ծանօթ կանոններուն միավանկ պարզ բառերը, որոնց թիւը կ'անցնի հազարը, յոգնակի կը կազմեն **եր** մասնիկով՝ **ամպ-ամպեր**, **արտ-արտեր**, **գիրք-գիրքեր**, **զարդ-զարդեր**, **թուփ-թուփեր**, **խօսք-խօսքեր**, **ծառ-ծառեր**, **ծիլ-ծիլեր**: Արեւմտահայերէնը ընդհանրապէս միավանկ բառերու յոգնակին անհնչիւնաւորիս կը կազմէ, այսուհանդերձ կան կարգ մը շեղումներ, օրինակ՝ **գիրք-գրքեր**, **դուռ-դռներ**, **միտք-մտքեր**, **սիրտ-սրտեր** եւ այլն. թելադրելի է, ոչ՝ պարտադիր, որ

¹ Բացառաբար, պահպանած ենք հեղինակին ուղղագրական մօտեցումները:

այսպիսիները եւս անհնչինափոխ կազմեն յոգնակին՝ **գիրքեր, դուռեր, միտքեր, սիրտեր**՝ միշտ ականջալուր մնալով բարեհնչութեան:

Յատուկ ուշադրութեան արժանի են կարգ մը միավանկ գոյականներ, որոնք անցեալին՝ գրաբարի մէջ, «ն» բաղաձայնը ունէին իրենց վերջը, ինչպէս՝ **ակն, անձն, ափն** (եզերք), **բեռն, բուրգն, բուռն, գառն, գեղմն, դուռն, եզն, երկն, եօթն, թոռն, ինն, լեառն, խաշն, կաթն, կամն, կողմն, հարսն, հիմն, հիւսն, ձեռն, ձուկն, ճուռն, մասն, մատն, մուկն, նուռն, շուրթն, ողն, ոսպն, ոտն, որդն, որմն, ունկն, քերմն, ռունգն, սերմն, տասն, փուռն**² եւ այլն: Ասոնց մեծ մասը աշխարհաբարի մէջ նետած է բառավերջի «ն» բաղաձայնը եւ յոգնակի կը կազմէ **եր**-ով առանց այդ **ն**-ին. այսպէս են՝ **ակ, անձ, ափ, բուրգ, գեղմ, դուռ, երկ, կաթ, հիմ, կողմ, ձեռք, ճուռ, մաս, մուկ, ոտք, որդ, որմ, ոսպ, ունկ, ռունգ, սերմ, փուռ**. ուրեմն ասոնք պարզապէս կու տան՝ **ակ-ակեր, անձ-անձեր, ափ-ափեր, դուռ-դուռեր**³ եւ այլն:

Ուրիշներ եզակիի մէջ նմանապէս կը կիրարկուին առանց **ն**-ի, սակայն յոգնակիի կազմութեան ատեն կարգ մը գրողներու քով երեւան կը հանեն իրենց այդ արմատական վաղեմի **ն**-ն, օրինակ՝ **բեռ-բեռներ, գառ-գառներ, դուռ-դուռներ, եզ-եզներ, թոռ-թոռներ, լեռ-լեռներ, հարս-հարսներ, մատ-մատներ, շուրթ-շուրթներ**. արդ, ասոնք **ն**-ով կամ առանց **ն**-ի յոգնականացնելը որեւէ կայուն կանոնի ենթակայ չէ, հետեւաբար այնքան ատեն, որ ակնբախ անբարեհնչութիւն մը չ'առաջանար, ասոնք պէտք է յոգնականացնել **եր**-ով, այսինքն՝ **դուռ-դուռեր, եզ-եզեր, թոռ-թոռեր, հարս-հարսեր, ձեռք-ձեռքեր, մատ-մատեր, շուրթ-շուրթեր**: Յամենայն դէպս, այստեղ կը գործէ ենթակայական դատողութիւնն ու ճաշակը, եւ կարելի չէ պահանջել կամ ակնկալել, որ բացարձակ միօրինակութիւն տիրէ. օրինակ՝ սովորական են **մատեր-մատներ, հարսեր-հարսներ** եւ նման երկութիւններ մեր նորագոյն գրողներուն քով, մինչ Դ. Վարուժան, Գրիգոր Զոհրապ եւ ու-

² Բառավերջի **ն**-ի կորուստը յատուկ է բազմավանկ բառերու եւս. օրինակ՝ նախկին **գագաթն**, որ կու տայ **գագաթն-ա-կէտ**, աշխարհաբարի մէջ դարձած է **գագաթ**, այլեւ՝ **ատամն-ատամ, ամառն-ամառ, ձմեռն-ձմեռ, ուսումն-ուսում, հատուցումն-հատուցում** եւ այլն: Ասոնք բոլորը իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով՝ իբրեւ բազմավանկ բառեր՝ **գագաթներ, ատամներ** եւ այլն:

³ Այս եւ նմանները՝ միավանկ թէ բազմավանկ, բարդութեան ատեն կրնան տարբեր վերաբերում ցոյց տալ բառավերջի **ն**-ին հանդէպ. օրինակ՝ **ակ**, սակայն **բիւրակն. անձ**, սակայն **վեհանձն. մաս**, սակայն **մասնաւոր-մանրամասն** եւ այլն, այսինքն՝ բարդութեան մէջ կրնան վերականգնել «ն»-ն. այսպէս է, որովհետեւ բառակազմութիւնը հակամէտ է հիմնուելու գրաբարեան բառածելերու եւ կաղապարներու վրայ:

րիշներ հարիւր տարի առաջ ազատօրէն գրած են **մատեր, հարսեր**⁴ եւ այլն: Կան վերջապէս քանի մը բառեր, որոնք **ն** բաղաձայնով հանդերձ անցած են աշխարհաբար, ինչպէս՝ **հիւսն, ողն, ստեղն**. ասոնք պարտադրաբար պիտի տան **հիւսն-եր, ողն-եր, ստեղն-եր**⁵. ուրեմն պէտք է գիտնալ, որ այս վերջին խումբի գոյականներուն ետին երեւցող **ներ** հնչյունախումբին միայն **եր**-ն է յոգնակերտը, իսկ **ն** բաղադրիչը արմատական է:

* * *

ԲԱԶՄԱՎԱՆԿ ՊԱՐԶ ԲԱՌԵՐ

Բազմավանկ պարզ բառերը, որոնց թիւը անհամեմատ ատելի մեծ է, յոգնակի կը կազմեն **ներ** մասնիկով՝ **մատիտ-մատիտներ, քաղաք-քաղաքներ, ընտանիք-ընտանիքներ**: Ն-ով վերջացող բառերը ուրեմն պիտի ունենան կրկնակի **ն**. ինչպէս՝ **աւազան-աւազաններ, սեղան-սեղաններ, պատուհան-պատուհաններ, մատեան-մատեաններ, դասարան-դասարաններ** եւ այլն: Զանց կ'ընենք այստեղ յոգնակերտ միւս մասնիկներու անդրադարձը՝ **աւագ-աւագանի, մատ(ն)-մատունք, բանջար-բանջարեղէն, դեղ-դեղորայք, մարդ-մարդիկ, կիլիկեցի-կիլիկեցիք, պարոն-պարոնայք, տղայ-տղաք**⁶ եւ այլն:

Վերոնշեալներու յոգնակերտումի իւրացումն ու կիրարկումը առհասարակ դժուարութեան չի հանդիպիր. թոթովախօս մանուկէն մինչեւ զառամ-

⁴ Կարգ մը տատանող յոգնակիներ, ինչպէս՝ **հարս, մատ, դուռ...** դառնալով բարդ բառի երկրորդ բաղադրիչ, յոգնակի կը կազմեն միայն **եր**-ով. այսպէս՝ **հարս-նորահարսեր, մատ-բթամատեր, նախադուռ-նախադուռեր**:

⁵ Այս բառը քիչ մը զարտուղի կարգավիճակ ունի. ան օժտուած է նախադաս եւ յետադաս գաղտնավանկերով՝ **(ը)ստեղ(ը)ն**, որով բնական հակում մը ունինք երկվանկ հաշուելու զայն եւ յոգնակին կազմելու **ներ**-ով, այսինքն՝ **ստեղններ**: Բայց ահա բարեհնչութիւնը արգելք կը հանդիսանայ նման կազմութեան մը, եւ իր ոճը խնամող հայը կ'ըսէ **ստեղներ**. Ճիշդ այսպէս ալ բազմիցս մէջքերած են զայն թէ՛ Մալխասեանը, թէ՛ Ակադեմիայի քառաստորը: **եր**-ով յոգնակի կը կազմեն նաեւ՝ **արքայազն-արքայազներ** (սակայն՝ **արքայազուններ**), **բեւեկն-բեւեկներ, դիւցազն-դիւցազներ** (սակայն՝ **դիւցազուններ**), **շողակն-շողակներ, հետիտն-հետիտներ**, բայց՝ **այծտն-այծտներ** (այծի ոտք ունեցող) բառերը:

⁶ Պէտք է խուսափիլ **տղաքներ** ձեւէն, որ կրկնակ յոգնակի մըն է, նոյնիսկ եթէ մեր կարգ մը ընտիր գրողները կիրարկած ըլլան զայն, ինչպէս՝ «Լեզուն անուշ զոր խօսեր էին անուշ **տղաքներ...**» (ՎԹ, «Լեզուն որով գրեցի»), «**Տղաքներ**, - ըսաւ ուրիշ մը,- վաղը հայոց Կաղանդն է» (ՌՍ, «Կռունկը»), «Այս մարդերն ու **տղաքները** հեւ ի հեւ կը վազէին» (անդ, «Ահաւոր տարակոյսը»),-- «Կան **տղաքներ**, որք չգիտեն թէ իրենց հայրն...» (Մ. Կիրճեան, ՆԳԲ, էջ 40): Այլեւ ժամանակավրէպ են ու բռն մըն են լեզուին **երիկամունք-երիկամունքներ, ծնողք-ծնողքներ, նախնիք-նախնիքներ, պահանջմունք-պահանջմունքներ** (Որքա՛ն մեղմ էին մեր **պահանջմունքները**--Օտեան, «Փանջունի», Ե. նամակ) եւ նմանները, որոնց փոխարէն արդի արեւմտահայերէնը կը նախընտրէ **երիկամ-երիկամներ, ծնող-ծնողներ, նախնի-նախնիներ, պահանջ-պահանջներ** ըսել:

եալ ծերունին, գրաճանաչն ու անգրաճանաչը հաւասարապէս ճիշդ կը կիրարկեն զանոնք: Եւ դժուար է պատկերացնել հայ մը, որ ըսէ գիւղներ կամ քաղաքեր. այդպէս ալ միւսները:

Անդին կը գտնենք խումբ մը գոյականներ, որոնք «մէկուկէս վանկանի» կը կոչուին. ասոնք օժտուած են խուսափուկ արտասանուող ու չգրուող ընդ մը, որ կը կազմէ գաղտնավանկ մը: Այդ գաղտնավանկը կրնայ գտնուիլ բառին սկիզբը, օրինակ՝ **բնագղ, բնիկ, բլուր, բրիչ, գնորդ, գրիչ, գրող, դպիր, զրոյց, դպրոց, թրթիռ, թրթուր, թրիք, լճակ, խնջոյք, խրատ, մկան, վկայ, սխալ, սլաք, տնանկ** եւ այլն. այսպիսիները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **բ(ը)նագղ-ներ, բ(ը)լուր-ներ, մ(ը)կան-ներ** եւ այլն, կարծես ասոնք լիարժէք երկվանկ ըլլային:

Պարագան նոյնն է նաեւ այն մէկուկէս վանկանիներուն, որոնց **ը** ծայնատորը բառին սկիզբն է. այսպիսիները կը սկսին **սկ, սպ, ստ, սթ, սք, սփ, գբ, գգ, շտ** զոյգ բաղաձայններով. օրինակ՝ **(ը)սկիզբ-ներ, (ը)ստինք-ներ, (ը)սպայ-ներ, (ը)սպունգ-ներ, (ը)զգեստ-ներ, (ը)շտապ-ներ**:

Կարգ մը «մէկուկէս վանկանի» բառերու գաղտնավանկը կը գտնուի բառին վերջը, օրինակ՝ **ագղր, անգղ, աստղ, արկղ, գամփռ, դուստր, եզր, լիտր, ծաղր, կայսր, կուպր, հիւսն, մեղր, ոսկր, որմ, սակր, սանտր, վագր, տագր, տարր, տետր** եւ այլն եւ որոնք **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին. այսպէս՝ **անգ-ղեր, աստ-ղեր, արկ-ղեր, եզ-րեր, դուստր-եր, կայսր-եր, սանտր-եր, վագ-րեր, տետ-րեր, տար-րեր, հիւս-ներ. պէտք է խուսափիլ այս վերջիններէն ոմանց եռավանկ արտասանութենէն՝ ար-կըղ-ներ, գամ-փըռ-ներ, դուս-տըր-ներ, կայ-սըր-ներ⁷, սան-տըր-ներ** եւ այլն: Ասոնցմով բարդուած գոյականները իրենց կարգին **եր**-ով կը կազմեն յոգնակին. օրինակ՝ **դրամարկղեր, ճամբեզրեր, արքայադուստրեր** եւ այլն:

Ուրեմն մինչեւ այստեղ մասնաւոր շփոթ գոյութիւն չունի:

Շփոթը կը սկսի բարդ բառերու յոգնակիի կազմութեան պարագային. սակայն ո՛չ բոլորին:

ԲԱԶՄԱՎԱՆԿ ՎԵՐՋԱԲԱՂԱԴՐԻՒՉՈՎ ԲԱՐԴ ԲԱՌԵՐ

Բացարձակապէս ոչ մէկ շփոթի առարկայ է եւ ոչ մէկ մտային ճիգ կը պահանջէ յոգնակերտումը այն բարդ բառերուն, որոնց երկրորդ արմատը բազմավանկ է. ասոնք յոգնակին մեքենականօրէն կը կազմեն **ներ** մասնիկով. օրինակ՝ գիւղա**քաղաք**-գիւղա**քաղաքներ**, ննջաս**ենեակ**-ննջաս**ենեակներ**, ճաշասեղան-ճաշասեղան**ներ** եւ այլն, ճիշդ ինչպէս անսխալ պիտի ըսէինք՝ **քաղաք-քաղաքներ, սենեակ-սենեակներ, սեղան-սեղաններ**:

⁷ Մանուկ Աբեղեան հետետղականօրէն եռավանկ՝ **ներ**-ով կը կիրարկէ այս գոյականները՝ **արկղներ, դուստրներ** եւ այլն: Մինչեւ իսկ **տարրներ**՝ փոխան **տարրեր**-ու «ՀԳՊ.2, էջ 305): Աճառեան նմանապէս կը գրէ **կայսրներ**. «Ընդունելով իր թագը Ֆրեդերիկոս եւ Հենրիկոս 2. **կայսրների** ձեռքից...» (ՀԼՊ.2, էջ 297):

Գայթակղութեան քարը կը գտնուի ճիշդ հո՛ն, ուր բարդ բառին երկրորդ կամ վերջին արմատը միավանկ է. այսպիսիները կը կոչուին «միավանկ վերջաբաղադրիչով բարդ բառեր»:

Հէնց այստեղ կը սկսին դժուարութիւնները:

ՄԻԱՎԱՆԿ ՎԵՐՋԱԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ ԲԱՐԴ ԲԱՌԵՐ

Երբ բարդ բառին երկրորդ արմատը միավանկ է, ապա կը ներկայանայ երկու պարագայ.-

ա) Տուեալ բարդ բառը իր յոգնակին կրնայ կազմել **եր-ով**, օրինակ՝ **նախամարդ-նախամարդեր, գետածի-գետածիեր, մարզադաշտ-մարզադաշտեր** եւ այլն:

բ) Այլ բառեր յոգնակին կը կազմեն **ներ-ով**, օրինակ՝ **պատմագիր-պատմագիրներ, հայագէտ-հայագէտներ, երկրաչափ-երկրաչափներ, խոտակեր-խոտակերներ** եւ այլն:

Ահա այս զանազանութիւնն է, որ արդի արեւմտահայը՝ լրագրող, գրող, ուսուցիչ եւ անշուշտ դպրոցական, կա՛մ բոլորովին կ'անգիտանայ, կա՛մ չի յաջողիր ճիշդ կիրառել՝ տեղիք տալով համատարած սխալագրութեան:

Անոր ակնարկած են ու զայն կանոնակարգել փորձած են արեւմտահայ գրեթէ բոլոր դասագիրքերը, սակայն այն չափով ու ձեւով որ սերտուած է կանոնը, դժուար թէ ան որեւէ օգուտ բերէր մեր լեզուն սորվողներուն ու կիրարկողներուն: Ա՛լ զանց կ'ընենք անոր երբեմն սխալ, կամայական ու խայտաբղէտ բանաձեւումի եւ ուսուցումի պարագաները նո՛յն այդ դասագիրքերուն ճամբով:

* *

Ի՞նչ կանոնի հիմամբ տեղի կ'ունենայ այս զանազանութիւնը:

1. Առարկայանիչ վերջաբաղադրիչ

Եր-ով իրենց յոգնակին կը կազմեն միավանկ վերջաբաղադրիչով այն բարդութիւնները, որոնց երկրորդ արմատը առարկայանիչ է, եւ բարդութեան ընդհանուր իմաստը կը նոյնանայ այդ առարկայանիչ արմատի իմաստով. օրինակ՝ **նախամարդը մարդ** մըն է (որ կանխած է արդի մարդը), եւ ինչպէս որ **մարդ** կու տայ **մարդեր**, ապա **նախամարդ** պիտի տայ **նախամարդեր**. **գետածին ձի** մըն է (այսինքն՝ ձիու նմանցուած անասուն մը, որ գետին մէջ կ'ապրի), եւ քանի **ձի** կու տայ **ձիեր**, **գետածի** ալ կու տայ **գետածիեր**. **մարզադաշտը դաշտ** մըն է (որ մարզումի կը ծառայէ), քանի **դաշտ** կու տայ **դաշտեր**, ապա **մարզադաշտ** ալ կու տայ **մարզադաշտեր**, այսպէս ալ՝ **երգ-երգեր-քայլերգեր, հայ-հայեր-արեւմտահայեր, գիրք-գիրքեր-դասագիրքեր, քար-քարեր-խաչքարեր** եւ այլն: Պէտք է նկատել, որ քանի այս բարդութեանց երկրորդ բաղադրիչը գոյական մըն է, այս պարագային բարդութեան ընդհանուր իմաստը ունի առարկայական՝ գոյականական նշանակութիւն, այսինքն՝ կը պատասխանէ **ո՞վ** կամ **ի՞նչ** հարցումներուն, որոնք յատուկ են գոյականին. **ո՞վ** - **մարդ** (նախամարդ), **ի՞նչ** - **ձի**

(գետածի), **դաշտ** (մարգադաշտ) եւ այլն: Այս նոյն տրամաբանութեամբ՝ **ազդագանգեր, ազդալամբեր, ազդալոյսեր, ազդանիշեր, ահագանգեր, աղբակոյտեր, բանավէճեր, բռնագաղթեր, գինեձօներ, գինետուններ, գլխացաւեր, գիւղապետեր, գլխագրեր, գործադուլեր, դաշտավայրեր, դասակարգեր, դասապահեր, դրամատուններ, երկրաշարժեր** (շարժում), **տեղաշարժեր, զօրաշարժեր, զօրագունդեր, լրագրեր, լեռնանցքեր, խաղաթուղթեր, ծովափեր, ծովախորշեր, համակարգեր, հողատէրեր, հողաթումբեր, հորաքոյրեր, ձեռագրեր** (ձեռքի գիր), **ճգնաժամեր, մօրաքոյրեր, յենակէտեր, նշանաձողեր, շիրմաքարեր, շքամուտքեր, շքերթեր, ուղեբեռ(ն)եր, ջրհորեր, սակաւապետեր, սրբավայրեր, ստորակէտեր, սփիւռքահայեր, վերջակէտեր, փաստաթուղթեր, քաղաքապետեր, օրհներգեր** եւ այլն:

2) Դերբայանիշ վերջաբաղադրիչ

Ներ-ով իրենց յոգնակին կը կազմեն այն բարդութիւնները, որոնց ընդհանուր իմաստը ցոյց կու տայ՝ ա) բան մը **ընողի**, կամ բ) բան մը **ունեցողի**, կամ գ) բան մը **եղողի**, կամ դ) կացութեան մը մէջ **գտնուողի** նշանակութիւնը. ասոնց միավանկ բաղադրիչը սովորաբար բայարմատ մըն է, երբեմն՝ գոյական մը, իսկ ստացուած բարդ բառերը, գոյականներ ըլլալով հանդերձ, դերբայական կամ ածականական բաւական շեշտուած իմաստ եւս ունին:

ա) Բան մը ընող

Այս նշանակութիւնը կը ստանանք ընդհանրապէս, երբ վերջին բաղադրիչը բայարմատ մըն է. օրինակ՝ **ականատեսներ** (տեսնող), **արիւնախումներ** (խմող), **բանասէրներ** (սիրող), **բարձրադիրներ, մենադիրներ** (դրուած կամ դիրք ունեցող), **գիշերապահներ** (պահող), **գնդացիներ** (ցրտող), **գրագիրներ** (գրող), **դասալիքներ** (լքող), **դերբայներ** (բայի դերը կատարող կամ բայը փոխարինող), **դիպուկահարներ** (հարուածող), **դոնապաններ** (պահող, պահպանող), **հոգեբաններ** (սերտող), **լեզուագէտներ** (գիտցող), **մակբայներ** (գիտցող), **երկրաչափներ** (չափող), **ինքնաշարժներ** (շարժող), **խանութպաններ** (ունեցող), **խմբագիրներ** (գրող), **հողագործներ** (գործող), **մսակերներ** (ուտող), **նոնականետներ** (նետող), **նորածիներ** (ծնող, ծնած), **շաղկապներ** (կապող), **ուղղաթիւներ** (թռչող), **ոմբաձիգներ** (ձգող, նետող), **ջրկիրներ** (կրող), **սերմնացաններ** (ցանող), **փայտահատներ** (հատող, կտրող), **օրինախախտներ** (խախտող) եւ այլն:

բ) Բան մը ունեցող

Առիւծասիրտներ (առիւծի սիրտ ունեցողներ), **արծուաքիթներ** (արծիւի քիթ ունեցողներ), **բազմաձայններ** (բազում ձայներով օժտուածներ), եւ այդպէս նաեւ **բազմավանկներ, բարեսիրտներ** (բարի սիրտ ունեցողներ), **բթամիտներ, գեղադէմներ, գերադասներ** (բարձր դաս կամ դիրք ունեցող կամ բարձր դասուած), **գինեմոլներ, գործազուրկներ, խաժակ(ն)-խա-**

ժակ(ն)ներ, խեցեմորթներ, կակղամորթներ, կենդանակերպներ, մեծամիտներ, մեծատուններ⁸ (մեծ տուն ունեցող, մեծահարուստ), **միավանկներ, նախագահներ** (առաջին աթոռը՝ գահը ունեցող, գրաւող), **բազմավանկներ, վաչկատուններ** (վաչը՝ կառքը, իբրեւ տուն ունեցողներ), **յովազակերպներ, շիկահերներ, ջլաթեւներ, ուղղաթեւներ, սեամորթներ, փափկամորթներ** եւ այլն: Պէտք է նկատել, որ այս խումբի գոյականներէն շատերուն առաջին արմատը ածական մըն է, եւ ասոնք բոլորը ազատօրէն կրնան գործածուիլ նաեւ իբրեւ ածական:

Այս կանոններուն տակ կ'երթան բազմահազար բառեր, եւ ակնկալելի չէ, որ անոնք բոլորը եւ բոլորին կողմէ միօրինակ ընկալուին ու կիրարկուին: Շեղումներն ու խախտումները սովորական են՝ ընդհանրապէս կանոնի չիմացութեան, երբեմն ալ մտքի ծուլութեան, անուշադրութեան, անփութութեան ու մանաւանդ դպրոցական անբաւարար ուսուցումի հետեւանքով: Միա կողմէ՝ կայ նաեւ կանոնին ներկայացուցած կնճռոտութիւնը, որ յարատեւ ուշադրութիւն ու զգօնութիւն կը պահանջէ հայերէն խօսողէն ու մանաւանդ գրողէն: Բայց կարելի է տեղէ մը սկսիլ ու **հետզհետէ** նուազեցնել սխալագրութիւնները, որոնք դժբախտաբար շատ տարածուած են մեր մէջ⁹:

* *

⁸ **Մեծատուն** բառը հին եգիպտերէնի մէջ յանգած է թագաւորի, փարաւոնի հասկացութեան (Per-տուն, Aa-մեծ) Per.aa (մեծատուն), որ հետզհետէ արտասանուած է **pharao(n)-փարաւոն**, իսկ սլաւոնական լեզուներու մէջ տուած է **casa grande**:

⁹ Արեւմտահայերէն Այդոնեան չէ անդադարձած հարցին: Չապել Ասատուր կու տայ հետեւեալ բանաձեւումը. «Երբ իրենց վերջին բառը միավանկ է, բարդ բառերը երբեմն **ներ**-ով եւ երբեմն **եր**-ով յոգնակի կ'ըլան, ինչպէս՝ **յօղացաւեր, արժեթուղթեր, գրագէտներ, նաւավարներ**» (Բ. գիրք, 1922, էջ 31). ան չի բացատրեր կանոնը, չ'ըսեր, թէ ինչո՞ւ առաջին երկուքը **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին, միւսները՝ **ներ**-ով: Աւելի գիտական մօտեցում ունի Գազանճեան, որ սակայն թերի ըլլալէ չի դադրիր. «**Եր**-ով յոգնակի կ'ըլլան այն բազմավանկ բարդ բառերը, որոնց ... բաղադրիչ երկրորդ բառը միավանկ անուն մըն է եւ բարդութեան մէջ կը պահէ իր բուն իմաստը. օրինակ՝ **գետաձի-գետաձիեր, զօրագունդ-զօրագունդեր, բաժնեթուղթ-բաժնեթուղթեր, ածխահանք-ածխահանքեր, բայց՝ քարասիրտ-քարասիրտներ, մարդասէր-մարդասէրներ, սիրամարդ-սիրամարդներ***, **բուսաբան-բուսաբաններ, գինետուն-գինետուններ**» (Բարձրագոյն եւ լրացուցիչ, 1924, § 209),-- եթէ տրուած բանաձեւումին լոյսին տակ կարելի է ըմբռնել, թէ ինչո՞ւ առաջին չորսը յոգնակի կը դառնան **եր**-ով, ապա ոչինչ կ'ուսուցեն մնացեալ հինգ օրինակները, մանաւանդ որ սխալ յոգնակերտուած են **սիրամարդ** ու **գինետուն** բարդ բառերը, որոնք պէտք է տային **սիրամարդեր** ու **գինետուներ**:

* Գազանճեան, *Նոր հայկազեան*-ի հետետողութեամբ, **սիրամարդ**-ը ընկալած է իբրեւ «մարզը սիրող»,-- մինչդեռ ան կը նշանակէ «չինական թոշուն» (սինա-չինական, մուրգ-թոշուն, տեսնել «Արմատական»-ի մէջ):

- **ազդ.** այս արմատով աշխարհաբարը կազմած է **գովազդ, լուսազդ, մահազդ, որմազդ** եւ այլն, որոնց մէջ **ազդ** արմատը կը պահէ իր գոյականական իմաստը. ուրեմն՝ **գովազդեր, լուսազդեր, մահազդեր, որմազդեր:** **Բնազդ** բառին մէջ այդ արմատը բոլորովին տժգունած է, հետեւաբար այս մէկը բնական հակումով պիտի արտասանենք **բնազդներ:**

Ծանօթ.– Աղայեան կը թելադրէ **գովազդեր, լուսազդեր, մահազդեր, որմազդեր,** իսկ Մեյթիխանեան «բոլոր **ազդ**-ով բարդութիւններու յոգնակին» կը թելադրէ կազմել **ներ**-ով, այսինքն՝ **գովազդներ, լուսազդներ, մահազդներ, որմազդներ:** Գիւրջինեան կը թելադրէ **գովազդներ, մահազդներ.** չունի միւս երկուքը:

- **անցք.** ամենէն շատ շփոթներու տեղիք տուող արմատներէն մէկն է:

Երբ այս արմատով կազմուող բառին մէջ յստակ ընկալելի է **ճեղքի, արանքի, ծակի** առարկայական գաղափարը, ապա ընդհանրապէս դիրաւ այսպիսիները յոգնակի կը դարձնենք **եր**-ով, օրինակ՝ **գետանցքեր** (գետի այն կէտը, ուրկէ կարելի է մէկ ավիէն միւսը անցնի), **շեղանցքեր, ծխանցքեր, միջանցքեր, սողանցքեր, քարանցքեր, քթանցքեր** (ռունգեր), **օղանցքեր:** Իսկ երբ բարդ բառը,- երբեմն նոյնը,- ցոյց կու տայ **անցնելու շարժումը, գործողութիւնը՝ անցումը,** կամ երբ ան խզուած է իր առարկայական նշանակութենէն, հակամէտ ենք զայն յոգնակերտելու **ներ**-ով. օրինակ՝ **գետանցքներ, լեռնանցքներ** (լեռան մէկ կողմէն միւսը անցնիլը), **նրբանցքներ: Ջրանցքներ,** եթէ ցոյց կու տայ ջրային կառոյցներ՝ իրարու կապուող աւազաններ՝ ոռոգման կամ նաւարկութեան համար, սակայն **ջրանցքեր,** որոնք ծակեր, ճեղքեր, բացուածքներ են, ջուրին անցքը դիրացնող կամ թոյլատրող: Երբ **լուսանցք** ըսելով նկատի ունինք այն ճեղքը կամ անցքը, ուրկէ լոյսը կը թափանցէ, ապա այս մէկը հեշտութեամբ կու տայ **լուսանցքեր.** իսկ երբ կը հասկնանք էջի մը սպիտակ մասը, ուր ոչինչ գրուած է կամ կը գրենք, ապա կը ստանանք **լուսանցքներ:** Իբրեւ անցք չեն ընկալուի որ նաեւ **առանցքը, զօրանցքը, տողանցքը, քղանցքը,** որոնք կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմավանկ բառեր եւ կու տան **առանցքներ, զօրանցքներ, տողանցքներ, քղանցքներ:**

Անց-ով ամբողջ գոյականները՝ **գետանց, ժամանց, շրջանց, վազանց,** կու տան **գետանցներ, ժամանցներ, շրջանցներ, վազանցներ:** Ասոնցմէ ոչ մէկը նիւթական անցքի կամ անցակէտի նշանակութիւն ունի:

Իսկ **գերազանց, երդմնազանց, ուխտազանց** արդէն **ներ**-ով կը կազմեն յոգնակին. ասոնց մէջ շատ զգալի է ածականական իմաստը եւ երեքն ալ բան մը ընող կը նշանակեն: Այս բոլորէն ետք դժուար է ակնկալել, որ **անցք** վերջաբաղադրիչը ունեցող բոլոր գոյականները միակերպ ընկալուին ու կիրարկուին բոլորին կողմէ անխտիր:

- **ափ.** գրաբարեան **ափն,** որ կը նշանակէ եզերք, ուրկէ՝ **ծովափնեայ** կազմութիւնը: Յոգնակին՝ **ափունք** էր գրաբարի մէջ, մինչ ձեռքի ափը կու տար **ափք:** Պէտք է ենթադրել, թէ ոմանց գիտակցութեան մէջ կը վերապրի

գրաբարեան սկզբնածեր՝ **ափն**, եւ կը թելադրէ քարափներ¹⁰, նոյնհետայն նաեւ **գետափներ, դարափներ, լճափներ, լողափներ, ծովափներ**, որոնք անցեալին աւանդուած են **ափն** արմատով, միւս կողմէ, սակայն, շատ սովորական ու բարեհունչ են նաեւ **ափ**-ով կազմութիւնները՝ **գետափեր, լճափեր, լողափեր** եւ **ծովափեր**՝ աշխարհաբարեան **ափ**-ի թելադրակա-նութեամբ:

- **բան**. արդի հայերէնի մէջ այս արմատի դասական իմաստը գրեթէ լրիւ մթազնած է, եւ ան իրմով կազմուած բոլոր բարդութեանց մէջ կ'ընկալուի իբրեւ վերջածանց, ուստի այդ բարդութիւններն ալ իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով. օրինակ՝ ա) **աստուածաբաններ, բուսաբաններ, լեզուաբաններ, կատակաբաններ, կոկոզաբաններ, հնաբաններ, հոգեբաններ, ճոռոմաբաններ, միաբաններ** եւ այլն, որոնք ցոյց կու տան տուեալ մարզի մէջ մասնագիտացած անձեր: Իսկ **բնաբան, յառաջաբան, նախաբան, նշանաբան, վերջաբան**, որոնց մէջ «բան» կը պահէ իր բառային առարկայական վաղեմի իմաստը՝ խօսք, կու տան **բնաբաններ, յառաջաբաններ, նախաբաններ, նշանաբաններ, վերջաբաններ**:

Տանօթ. Աղայեան կու տայ՝ **յառաջաբաններ, նախաբաններ, նշանաբաններ, վերջաբաններ**, ինչ որ անըմբռնելի է, քանի որ այս չորսին բառային կաղապարները ամեն տեսակէտով կը համընկնին. ուրեմն ինչո՞ւ առաջին երկուքը **ներ**-ով, մինչ միւս երկուքը կը յոգնակերտուին **եր**-ով: Իսկ ժամանակակիցներէն Գիւրջինեան եւ Մեյրիխանեան բոլորին համար, ներառեալ **բնաբան**, միահամուռ կը թելադրեն – **ներ յոգնակերտը**: Այս եւ նման մոլորեցուցիչ մօտեցումները, դժբախտաբար, քիչ մը անելի անելի կը դժուարացնեն միօրինականացումի ճիգերը:

Աշխարհաբարը ունի **բան** անկախ արմատը, որ կ'ընկալուի իբրեւ գոյական եւ կը նշանակէ «անորոշ բնոյթի հասկացութիւն մը՝ իր, առարկայ, երեւոյթ, դէպք, պատահմունք» եւ այլն՝ մօտենալով անորոշ դերանուններուն. օրինակ՝ «Բան մը պիտի ըսեմ», - իր այս իմաստով ան որեւէ բարդութեան մէջ չի մտներ, ուստի ոչ մէկ նմուշ ունինք համապատասխան բաղադրիչով:

- **բուծ**. այս վերջաբաղադրիչով ստացուած բոլոր բարդութիւնները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին, քանի բոլորն ալ **բուծող** կը նշանակեն, այսպէս՝ **ատամնաբուծներ, բեկաբուծներ, հոգեբուծներ, վիրաբուծներ** եւ այլն:

- **գաղթ**. կը հանդիպինք **ներգաղթ** եւ **արտագաղթ, բռնագաղթ**, բառերուն մէջ, որոնք կը նշանակեն **գաղթ դէպի ներս** եւ **գաղթ դէպի դուրս**, այլ խօսքով՝ ունին բոլորովին առարկայական իմաստ, ուստի կու տան **ներգաղթեր** եւ **արտագաղթեր, բռնագաղթեր**:

- **գար**. այս վերջաբաղադրիչը կրող բոլոր բարդութիւնները **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **խելագարներ** (խելքով հիւանդ), **մտագարներ, ջղագարներ, սրտագարներ, ցաւագարներ** եւ այլն:

¹⁰ Երկձեւ յոգնակի ունեցող բառ է. Մեյրիխանեան եւ Գիւրջինեան ունին **քարափներ**, Աղայեան՝ **քարափեր**:

- **գիծ**. այս վերջաբաղադրիչով կազմուող բոլոր բարդությունները կը պահեն իրենց առարկայական նշանակությունը, ուրեմն՝ **դիմագիծեր, յատակագիծեր, նախագիծեր, ուղեգիծեր, ուղղագիծեր, ուրուագիծեր, սահմանագիծեր, վարքագիծեր, տրամագիծեր, փակագիծեր, օրինագիծեր** եւ այլն:

- **գիր**, որ հաւասարապէս կը նշանակէ **գիր, գրութիւն**, բայց նաեւ **գրող**. օրինակ՝ **ամսագիր**, որ է ամէն ամիս հրատարակուող գիր կամ գրութիւն, ուրեմն՝ **ամսագրեր**, իսկ **գրագիր** ցոյց կու տայ պաշտօնեայ, որ կը գրէ, կը շարադրէ, ուրեմն՝ **գրագիրներ**:

Բաղդատել նաեւ՝

<u>Գիր + եր</u>	<u>Գրող+ներ</u>
ամսագրեր	գրագիրներ
ծրագրեր	խմբագիրներ
լրագրեր	գիւղագիրներ
ճակատագրեր	վիպագիրներ
մեղայագրեր	տարագիրներ
նշանագրեր	նշանագիրներ ¹¹
դեղագրեր	նամակագիրներ
վաւերագրեր	կենսագիրներ
զարդագրեր	մատենագիրներ
կանոնագրեր	պատմագիրներ
օրագրեր	առակագիրներ

Եթէ առաջին սիւնակի բառերուն յոգնակին փորձենք անհնչիւնափոխ կատարել եւ զայն արտասանել **լրագիրեր** ձեւով, ապա հակում պիտի յառաջանայ ըսելու **լրագիրներ**, որ սխալ է. լրագիրը բան մը գրող չէ, գրաւոր լուրերու պատճէնն է: Ասոնց հնչիւնափոխ կիրարկութիւնը՝ **լրագրեր**, կը թոյլատրէ մեզի խուսափիլ նման սխալ կիրարկութենէ: Պէտք չէ միւս ծայրայեղութեան մէջ ալ մտնել՝ հնչիւնափոխելով երկրորդ սիւնակի բառերը, որպէսզի չստիպուինք ըսել **գրագրներ** եւ այլն, որ նմանապէս սխալ է անշուշտ: Ռաֆֆի 135 տարի առաջ կը գրէր «Ինքնախաբէութիւն»-ին մէջ. «Նրանք լինում են...**լրագիրների** եւ **ամսագիրների խմբագիրներ**». այսօր արեւելահայերու բացարձակ մեծամասնութիւնը հեշտութեամբ, հեզասահօրէն ու անթերի պիտի ըսէր՝ «...**լրագրերի** եւ **ամսագրերի խմբագիրներ**¹²»:

¹¹ Բառս հաւասարապէս կը նշանակէ՝ ա) գիր, տառ, այբուբեն, նամակ, գիրք, մատենան, յիշատակարան. բ) նշանագրող, արձանագրող, դպիր, նոտար:

¹² Արեւմտահայը նման կրթանքի չէ տիրացած, բայց նաեւ հաւանաբար կանոնը շատ թերի ուսուցում կամ յարգում է, ինչ որ տեղիք կու տայ բոլորովին կամայական կառոյցներու. օրինակ՝ «Հաթեան **նշանագիրներէն** խումբ մը՝ անձուկ նմանութիւն ունի եգիպտական **նշանագրերուն** հետ...» (Հ. Աճառեան, *Հայոց գրերը*, Վիեննա, 1928, էջ 8)–ուր մէջ մը **նշանագիրներ** է, մէջ մը՝ **նշանագրեր**, եւ

Շանթթ. -- **Ձեռագիր** բառը ունի հետեւեալ նշանակութիւնները.-

ա) Մէկուն սեփական ձեռքին գիրը, որ կրնայ ըլլալ վարժ կամ անվարժ, գեղեցիկ կամ խառնակ, ընթեռնելի կամ անընթեռնելի եւ այլն: Այս պարագային, ուր կ'ականարկուի ձեռքով յօրինուած գրային պատկերներու, աներկբայօրէն պիտի ստանանք **ձեռագիր-ձեռագրեր:**

Գրային տեսակ կը բնորոշեն նաեւ՝ **գլխագիր-գլխագրեր, երկաթագիր-երկաթագրեր, մեհենագիր-մեհենագրեր, տպագիր-տպագրեր, մեծատառ-մեծատառեր, փոքրատառ-փոքրատառեր** (տեսնել՝ **տառ**):

բ) Ձեռքով գրուած գրութիւն, -- ի հակադրութիւն տպագիր գրութեան, -- որ կրնայ ըլլալ թերթ մը կամ ամբողջ գիրք մը: Այս վերջին իմաստով կան տարակարծութիւններ: Աբեղեան կը թելադրէ **ձեռագիրներ** (<L.S), սակայն կիրարկած է նաեւ **ձեռագրեր** ձեւը (<<ԳՊ.2, էջ 393): Ստեփան Մալխասեան ունի **ձեռագիրներ**: Աղայեան, Մեյթիխանեան եւ Գիրջինեան առանց մասնաւորելու կու տան՝ **ձեռագիր-ձեռագրեր**: Ակադեմիայի քառահատորը իրացուցած է հետեւեալ օրինակը. «Վանքի խնամ ու մութ խցերից հանուեցին փոշեծածկ **ձեռագրերը**»:

- **գոյն**. այս արմատը կը գործածուի իր բուն իմաստով եւ կը նշանակէ տուեալ գոյնը **ունեցող**. նկատելի է ասոնց դերբայական նշանակութիւնը եւս, ուրեմն՝ **մոխրագոյններ, սրճագոյններ, վարդագոյններ**: **Գոյն**-ը կը կազմէ նաեւ ածականին գերադրականը, որոնք փոխանունաբար կիրարկուելու պարագային ինքնաբերաբար **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **բարձրագոյններ, լաւագոյններ, մեծագոյններ**:

- **գործ**, որ կը նշանակէ ձեռքի աշխատանքի **արդիւնք, բանուածք**. Օրինակ՝ **ձեռագործեր, ասեղնագործեր** (ասոնք **գործեր** են). կը նշանակէ նաեւ **գործող, գործ մը ընող**, ուրեմն՝ **այգեգործներ, բարեգործներ, դեղագործներ, թիթեղագործներ, կաշեգործներ, հողագործներ**:

- **դարձ**. կը նշանակէ՝ **վերադարձ** դէպի մեկնակէտը, եւ այս պարագային՝ **անկիւնադարձեր, անցուդարձեր, արեւադարձեր, գրադարձեր, դարադարձեր, հայրենադարձեր**¹³ (դարձ՝ վերադարձ առ հայրենիք, ներգաղթ), **շրջադարձեր, վերադարձեր, տարեդարձեր, տունդարձեր, տողադարձեր** եւ այլն: **Անդրադարձ** (réflexe) բառը նմանապէս **դարձ** է, ճիշդ է, սակայն շատ խոր վերացականութիւն կայ անոր մէջ, եւ ան դժուար կ'ըմբռնուի իբրեւ սովորական **դարձ**. ասկէ ալ կը յառաջանայ գայն **ներ**-ով յոգնակերտելու բնական հակում մը. միայն լեզուական մանր վերլուծում կատարողն է, որ պիտի կիրարկէ քերականօրէն ճիշդ ձեւը՝ **անդրադարձեր**, նաեւ՝ **հեռուստաանդրադարձեր**: Իսկ հոն ուր ան կը նշանակէ **դարձող** անձ, օրինակ՝ **հայրենադարձ** (իր հայրենիքը դարձող), **նորադարձ** (նոր գաղափար մը կամ նոր դաւանանք մը ընդգրկող) բնականաբար կը

նոյն նախադասութեան ծիրէն ներս տիրող այս անմիօրինակութեան հեղինակը Աճառեանն է: Անտարբերութիւնն ալ իր դերը հաւանաբար ունի այստեղ:

¹³ Ա. Տէր Խաչատուրեան, ճիշդ կողմնորոշումով մը, երկու իմաստ տուած է այս բառին. ա) հայրենիք դարձող, բ) դարձ դէպի հայրենիք:

ստանանք **հայրենադարձներ, նորադարձներ, այլեւ դիմադարձներ**, որ կը նշանակէ դիմադարձող, հակադրուող անձ:

Անդրադարձ բառը ունի ածականական կիրարկութիւն մը եւս՝ **անդրադարձ**(նող) մակերես, **անդրադարձ**(ող) ճառագայթ, **անդրադարձ**(ող) դերանուն ու բայ եւ այլն. այս ածականին իբրեւ գոյական կիրարկութիւնը նմանապէս կու տայ **անդրադարձներ**, քանի որ **դարձ** արմատը ասոնց մէջ **դարձող**-ի կամ **դարձնող**-ի նշանակութիւն ունի եւ ոչ թէ **վերադարձ**-ի, որոնց վրայ կ'աւելնայ փոխանուանական յատկութիւնը եւս:

- **դիր** վերջաբաղադրիչով կազմուած բոլոր բառերուն մէջ այս արմատը որեւէ ատեն գոյականական իմաստ չ'արտայայտեր, այլ խօսքով՝ **դիրք** չի նշանակեր, այլ կ'արտայայտէ դերբայական իմաստներ՝ **դրուած, դրուող** կամ **դնող**. ուստի՝ **առընթերադիրներ, դաւադիրներ, թագադիրներ, մակդիրներ, մեղայադիրներ, ներդիրներ, ուսադիրներ, պսակադիրներ, վրադիրներ** եւ այլն:

- **դուլ** արմատը, որ կը նշանակէ **դադարեցում**, իր բոլոր կիրարկութեանց մէջ ունի առարկայական նշանակութիւն. ուրեմն՝ **գործադուլեր, դասադուլեր, զինադուլեր, հացադուլեր** եւ այլն:

- **երգ**-ով վերջացող բոլոր բարդ բառերը ունին առարկայական նշանակութիւն. ուրեմն՝ **ասերգեր, զուգերգեր, թախծերգեր, ժամերգեր, խմբերգեր, կրկներգեր, մեներգեր, յաղթերգեր, յանգերգեր, ողբերգեր, պարերգեր, սիրերգեր, փառերգեր, քայլերգեր, քնարերգեր, քներգեր, օրհներգեր**:

Երգողի, կատարողի, յօրինողի իմաստը կը ստանանք «ակ» ածանցով՝ **կատակերգակներ, հովուերգակներ, ողբերգակներ, սիրերգակներ, քնարերգակներ** եւ այլն:

Կանոնը միշտ միանշանակ չէ ընկալուած. օրինակ՝ Մալխասեան կ'ըսէ **պարերգներ**, իսկ Աղայեան, Գիւրջինեան եւ Մեյթիխանեան՝ **պարերգեր**: Իսկ **համերգ**՝ «երգ» չի նշանակեր, այլ գեղարուեստական ելոյթ, հանդէս, որ միշտ կամ միայն երգով չի սահմանափակուիր. միւս կողմէ՝ իբրեւ ածանցաւոր բառ, սովորաբար կու տայ **համերգներ**:

- **երթ**. հոն ուր բառս կը պահէ գնացքի իմաստը, յոգնակին կը կազմէ **եր**-ով. օրինակ՝ **խմբերթեր, յաղթերթեր, չուերթեր, ջահերթեր, վրայերթեր, քայլերթեր**. սակայն **ողջերթներ**, որովհետեւ **ողջերթ** «երթ» մը չէ, հրաժեշտի առթիւ արտասանուած մաղթանքներու ամբողջութիւնն է, եւ **շքերթներ**, որ տօնական արարողութիւն մըն է:

- **զանց**. բարդութեանց մէջ կը պահէ իր բայական իմաստը, ինչպէս՝ **գերազանցներ, պարտազանցներ, օրինազանցներ**. նկատելի է այս բառերուն նաեւ ածականական շեշտուած երանգը: Ասոնցմէ դուրս կ'իյնայ **չափազանց**-ը, որ մակբայ է:

- **զուրկ** արմատը բոլոր բարդութեանց վերջը կու տայ գրկուածի, գրկանք ունեցողի կամ կրողի իմաստը, ուրեմն՝ **աչազուրկներ, գահա-**

զուրկներ, ծնողազուրկներ, հայրենազուրկներ, շնորհազուրկներ, տնազուրկներ եւ այլն:

- **զօր** կրնայ նշանակել **զօրք**, ուրեմն՝ **աշխարհագօրեր, գրահագօրեր, կայագօրեր, հեծելագօրեր, պահակագօրեր**, սակայն կրնայ նշանակել նաեւ զօրութիւն ունեցող, զօրութեամբ օժտուած, ուրեմն՝ **լիագօրներ, ամենագօրներ, համագօրներ**. նկատել այս վերջիններուն ածականական շեշտուած բնոյթը:

- **էջք. լուսնէջքեր, ջրէջքեր, վայրէջքեր**, բայց՝ **ելելէջներ**: Այս խտրութիւնը հաւանաբար հետեւեանք է **էջք** արմատի անկախութեան եւ **էջ**-ի կախեալութեան:

- **թաղ**. այս արմատը ընդհանրապէս ունի առարկայական նշանակութիւն, օրինակ՝ **դիաթաղ**՝ դի կամ դիակ թաղելու արարողութիւնը, **աշխարհաթաղ**՝ աշխարհական մը թաղելու արարքը, կարգը, այնպէս ալ՝ **տղայաթաղ**՝ տղայ կամ անչափահաս թաղելու արարքն ու կարգը, **քահանայաթաղ, մեռելաթաղ** եւ այլն, ուրեմն՝ **դիաթաղեր, աշխարհաթաղեր, տղայաթաղեր, քահանայաթաղեր** եւ այլն: **Դիաթաղ** եւ **մեռելաթաղ** կը նշանակեն նաեւ **դիակ** ու **մեռել թաղող** եւ առ այս կու տան **դիաթաղներ**, այնպէս ալ **մեռելաթաղներ**:

- **լար**. Հետեւեալ բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը՝ **ելեկտրալարեր, կապարալարեր, ձայնալարեր, տրամալարեր**. իսկ **տրտմալար** ածականը՝ տրտում լարեր ունեցող (նուագարան), փոխանունաբար կու տայ տայ **տրտմալարներ**:

- **լոյս**. այս վերջաբաղադրիչով բառերը միշտ **եր**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին. օրինակ՝ **ազգալոյս, արշալոյս, իրիկնալոյս, վերջալոյս**:

- **խաղ**. այս արմատը գոյականական իմաստ կու տայ հետեւեալ բառերուն՝ **բախտախաղ, թղթախաղ, մականախաղ, պորտախաղ**, ուրեմն՝ **բախտախաղեր, թղթախաղեր, մականախաղեր, պորտախաղեր**. իսկ դերբայական իմաստ ունի **լարախաղ** (լարախաղաց) բառը, որ լարի՝ պարանի վրայ խաղեր ընողն է. ուրեմն՝ **լարախաղներ**:

- **խոյզ**. արմատն է **խուզել** բային, որ կը նշանակէ որոնել, փնտռել, զննել, պրպտել, ըստ այսմ բայական իմաստ կ'արտայայտեն՝ **հետախոյզ, հնախոյզ, մանրախոյզ, դատարկախոյզ, բազմախոյզ, գանձախոյզ, ժամանակախոյզ, իրախոյզ, լեռնախոյզ, հարցախոյզ** (հարցասէր, հարցեր լուծելու հետամուտ), **քննախոյզ**, որոնք **ներ**-ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **գանձախոյզներ, հետախոյզներ, հնախոյզներ** եւ այլն:

Հարցախոյզ բառը ունի գոյականական կիրարկութիւն եւս ու կը նշանակէ որեւէ այժմէական հարցի մասին կատարուած քննութիւն, տեսակէտներու ու կարծիքներու հաւաքում ու վիճակագրում. ըստ այսմ կու տայ **հարցախոյզեր**:

- **խօս**. **կարգախօս**-ը միակ բառն է, որուն մէջ այս արմատը կը պահէ իր գոյականական **խօսք** իմաստը. ան այսպէս կամ այնպէս բան մըն է, եւ

բան մը ընող չէ, խօսող չէ, ուստի **կարգախօսեր, բայց՝ ատենախօսներ, գրախօսներ, դասախօսներ, թոթովախօսներ, շատախօսներ, սակաւախօսներ, ստախօսներ** (որոնք խօսողներ են):

Գալով **բարձրախօս** եւ **հեռախօս** սարքերուն, ասոնք ոչ խօսք են, ոչ խօսող են. ուրեմն ինչպէ՞ս յոգնակերտել այս երկուքը: Ճիշդ է, խօսող չեն, սակայն խօսքը, ձայնը ընկալելի դարձնող, կողմերու միջեւ հաղորդակցութիւն հաստատող, ուրեմն՝ «բան մը ընող» հնարքներ են, ուստի շատ անելի պատշաճ է, որ կոչուին **բարձրախօսներ** եւ **հեռախօսներ**:

- **խոտ. ծխախոտ** կրնայ նշանակել այն բոյսը, որուն մշակումով պիտի պատրաստուի (ծխա)գլանիկը, եւ այս պարագային դիւրաւ կ'ըսենք **ծխախոտեր**, եւ ասոր հետեւողութեամբ ալ՝ **մոլախոտեր, քթախոտեր** եւ այլն, քանի խոտի գաղափարը առկայ է ասոնց մէջ. սակայն երբ կարգը կու գայ բուն իսկ գլանիկին, որ կը ծխենք, կը դժուարանանք **ծխախոտեր** ըսելու եւ հակամէտ ենք ըսելու **ծխախոտներ**, քանի այս վերջինին մէջ խոտի գաղափարը արդէն վերացած է, եւ գլանիկը չենք ընկալեր իբրեւ խոտ:

- **ծին.** այս վերջաբաղադրիչը զինք կրող բոլոր բարդ բառերուն մէջ ունի դերբայական՝ **ծնած-ի** կամ **ծնունդ տուող-ի** նշանակութիւն. ուրեմն՝ **բազմածիններ, բնածիններ, բորակածիններ, երկրածիններ, եօթնածիններ, ընդոծիններ, թթուածիններ, ինքնածիններ, հողածիններ, հրէշածիններ, միածիններ, նորածիններ, ջրածիններ** եւ այլն:

- **կազմ.** այս արմատը կրող բառերը երկբնոյթ են. ա) մաքուր գոյականները, եւ բ) դերբայական առում ունեցող, ուրեմն՝ ածականին յարող բարդութիւնները:

Յարաբերաբար անելի մեծ թիւ մը կը կազմեն վերջինները. օրինակ՝ **ամրակազմ, գրակազմ** (գիրք կազմող), **թղթակազմ, թուլակազմ, լաթակազմ, կաշեկազմ, նրբակազմ, տկարակազմ, փափկակազմ, փառակազմ** եւ այլն. ուստի ասոնք իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ-ով**. օրինակ՝ **ամրակազմներ, գրակազմներ, թղթակազմներ, թուլակազմներ** եւ այլն:

Որոնց դիմաց ունինք հետեւեալ յարաբերաբար սակաւ առարկայանիշ բարդութիւններ, ինչպէս՝ **անձնակազմ, աշխատակազմ, խմբագրակազմ, վարչակազմ**, որոնք կու տան **անձնակազմեր, աշխատակազմեր, խմբագրակազմեր, վարչակազմեր**:

- **կալ.** այս արմատը բարդութեանց ետեւը միշտ ալ ունի դերբայական նշանակութիւն, որ է՝ բան մը ընող, բռնող կամ ունեցող. ուրեմն՝ **անակնկալներ, աշխարհակալներ, առագաստակալներ, բերանակալներ, բռնակալներ, գրակալներ, գործակալներ, երախակալներ, զգեստակալներ, ինքնակալներ, լաթակալներ, խնամակալներ, ծամակալներ, կրծկալներ, հաշուակալներ, հերակալներ, մազակալներ, մահճակալներ, մաճկալներ, մոմակալներ, վարձակալներ, վարսակալներ, տոմարակալներ** եւ այլն:

- **կապ.** եթէ **անկիւնակապ, բերանակապ, գլխակապ, թեակապ, կրծկապ, ձեռնակապ, վզակապ** (անուր), **վիրակապ, ցոկակապ** բառերուն մէջ թելադրական է նիւթական կապի կամ կապուող պարանի, լաթի, պիտոյքի գաղափարը,- ուրեմն՝ **անկիւնակապեր, բերանակապեր, գլխակապեր, թեակապեր, կրծկապեր, ձեռնակապեր, վզակապեր, վիրակապեր, ցոկակապեր,-** ապա **վզկապը** (սկաուտներու վիզը զարդարող նախշաւոր լաթ) եւ **փողկապը** կը տարբերին նախորդներէն. ասոնք այլեւս իբրեւ կապ չեն ընկալուիր, այլ՝ զգեստաւորումի բաղկացուցիչ մասեր, եւ առ այդ լեզուն կը թելադրէ **վզկապներ** եւ **փողկապներ** ձեւերը, որպէսզի չշփոթենք զանոնք սովորական կապերու՝ հանգոյցներու հետ: Կ'ըսենք նաեւ **ձայնակապներ** (ձայնաւորները կապող բաղաձայն կամ կիսաձայն հնչիւններ), **շաղկապներ, յօդակապներ,** քանի ասոնք կապող բառեր են:

Եւ վերջապէս **բերանակապ** կրնայ նշանակել նաեւ բերանը կապուած էակ՝ մարդ կամ անասուն, եւ առ այդ փոխանունաբար կու տայ **բերանակապներ:**

- **կեր.** կրնայ նշանակել **ուտելիք, օրինակ՝ թռչնակերեր, անասնակերեր, գազանակերեր.** շատ պիտի ռամկանար հայերէնը ու այլանդակէր, եթէ ասոնք յոգնակերտէինք **ներ-ով.** օրինակ՝ **թռչնակերներ,** որ այս պարագային պիտի նշանակէր «թռչուն ուտողներ», կամ **գազանակերներ՝** «գազան ուտողներ», իսկ **անասնակերներ՝** «անասուն ուտողներ»: Կը նշանակէ նաեւ **ուտող՝ ամենակերներ, արմատակերներ, գիշակերներ, ընդակերներ, խոտակերներ, մարդակերներ, մսակերներ, շատակերներ** եւ այլն:

- **կերպ.** առարկայանիշ են՝ **գրելակերպեր, գործելակերպեր, մտածելակերպեր, վարուելակերպեր** եւ այլն. դերբայական նշանակութիւն ունին՝ իբրեւ բան մը ունեցող եւ իրենց յոգնակին **ներ-ով** կը կազմեն կամ պէտք է կազմեն **խեցգետնակերպներ, կենդանակերպներ, ձկնակերպներ, մարդակերպներ, մողէզակերպներ, սագակերպներ, սարդակերպներ** եւ այլն, որոնք տուեալ կերպը կրող կամ ունեցող կենդանաբանական կարգեր կը նշեն:

Վերջիններուն հետ չենք նշեր **կերպ-ով** վերջացող ածականները, որոնք իբրեւ գոյական կիրարկուելու պարագային նմանամապէս **ներ** պէտք է առնեն բոլոր փոխանուն ածականներու պէս. օրինակ՝ **լուսակերպներ, իգակերպներ, գազանակերպներ, կայսերակերպներ, բազմակերպներ** եւ այլն:

- **կէտ.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը. այսպէս՝ **անցակէտեր, բարձրակէտեր, դարձակէտեր, դիտակէտեր, ելակէտեր, ենթակէտեր, եռակէտեր, ժամկէտեր, ծայրակէտեր, կրակակէտեր, կրկնակէտեր, հեռակէտեր, մակակէտեր, մեկնակէտեր, միջակէտեր, յենակէտեր, նպատակակէտեր, սկզբնակէտեր, ստորակէտեր, ստուգակէտեր, վերջակէտեր.** ասոնք բոլորը այսպէս կամ այնպէս **կէտեր**

են: Սակայն նոյնը չէ **տեսակէտ** բառին պարագան, որուն մէջ **կէտ** արմատը որեւէ թելադրականութիւն չունի. տեսակէտը **կէտ մը չէ**, կամ թէ կէտի գաղափարը չքանալու աստիճան մթազնած է անոր մէջ, այս պատճառով ալ հակում ունինք ամբողջութիւնը ընկալելու իբրեւ սովորական բազմավանկ բառ մը ու անոր յոգնակին կազմելու **ներ-ով՝ տեսակէտներ**: Մինչդեռ ասոր հոմանիշ **հայեցակէտ** բառը ընդհանրապէս եւ շատ հեշտութեամբ **հայեցակէտներ** կու տայ («Իսլամական որոշ **հայեցակէտերու** անփոփոխ բնութեան պատճառով...»¹⁴),-- թէեւ շատ հազուագիւտ կը պատահի **հայեցակէտներ** ձեւը եւս. ինչո՞ւ այսպէս է, ինչպէ՞ս – բացատրել այս առեղծուածը, – չենք գիտեր: Ռուպեր Հատտենճեան ունի հետեւեալ բարացուցական կիրարկութիւնը. «Մարդիկ ամեն օր ունին... օրուան վերջակէտներն ու սկզբնակէտները»¹⁵. նոյն նախադասութեան նեղ ծիրէն ներս մէջ մը՝ **կէտներ**, ու երկու բառ անդին՝ **կէտեր**...:

- **կիր**. այս արմատը իր բոլոր կիրարկութեանց մէջ կը պահէ կրողի իմաստը, ուրեմն՝ **բեռնակիրներ, դրօշ(ակ)ակիրներ, խաչակիրներ, ծիրանակիրներ, համակիրներ, նիզակակիրներ, օդանաւակիրներ** եւ այլն:

- **կից**. այս արմատը կրող բոլոր բարդութիւնները **ներ-ով** կը կազմեն իրենց յոգնակին, որովհետեւ բոլորն ալ կ'ըմբռնուին իբրեւ նոյն կամ նման բան մը ունեցողներ, բաժնեկցողներ. օրինակ՝ **ազգակիցներ, աթոռակիցներ, անուանակիցներ, աջակիցներ, բախտակիցներ, բանտակիցներ, դոկիցներ, զինակիցներ, թղթակիցներ, ժամանակակիցներ, խօսակիցներ, կարգակիցներ, կենակիցներ, կողակիցներ, հասակակիցներ, հեղինակակիցներ, ձայնակիցներ, ուղեկիցներ, սեղանակիցներ, սենեկակիցներ, սրտակիցներ, տարեկիցներ** եւ այլն:

- **հայր, մայր, քոյր**. ընդհանրապէս երկձեւութեան առարկայ չեն, կանոնաւորապէս **եր-ով** կը կազմեն յոգնակին. օրինակ՝ **աբբահայրեր, մեծհայրեր, նախահայրեր, սանահայրեր, կնքահայրեր. եղերամայրեր, մեծմայրեր, սանամայրեր, տիրամայրեր. հօրաքոյրեր, մօրաքոյրեր** [«Շատ մը ընտանիքներու մէջ կը հանդիպինք ընտանեզուրկ **հօրաքոյրերու** եւ **մօրաքոյրերու**...» (Քասիմ, *Օրուան մտածումներ*, էջ 289)],-- այսուհանդերձ բացառուած չեն շեղումները եւ՝ **մօրաքոյրներ, տէրհայրներ** եւ այլն:

- **հան** եւ **հանք**. **Հան**-ը բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր դերբայական՝ հանողի նշանակութիւնը, ուստի՝ **գլխահաններ, ծխ(հ)աններ, հրահաններ, ջրհաններ, քաղհաններ** եւ այլն:

Իսկ **հանք**-ը, էպէս առարկայանիշ ըլլալով, կու տայ՝ **ածխահանքեր, մետաղահանքեր, ոսկեհանքեր, քարահանքեր** եւ այլն:

Ուրեմն այս երկուքին առնչութեամբ շեղումները բացառուած են:

¹⁴ *Ազդակ*, 19-9-2016:

¹⁵ Նոյն, 30-7-2013, էջ 6:

- **հատ** կրնայ նշանակել սերմ, հունդ, հատիկ եւ առ այս կու տայ՝ **գարեհատեր, դեղահատեր, կտաւահատեր, մարգարտահատեր, ցորենահատեր** եւ այլն. դերբայաբար կրնայ նշանակել նաեւ հատող՝ կտրող ու գողցող՝ կողոպտող, ըստ այսմ ալ պէտք է տայ՝ **գանձահատներ, գերեզմանահատներ, գրպանահատներ, դրամահատներ, եղնգահատներ** (անձ կամ իր), **փայտահատներ, քսակահատներ** եւ այլն:

- **հար.** կը պահէ իր բայական կամ դերբայական իմաստները՝ իբրեւ **զարնող, զարնուած** կամ **նուագող.** օրինակ՝ **դաշնակահարներ, նետահարներ, ջութակահարներ, սիրահարներ, ցրտահարներ:**

- **ծայն.** կը կազմէ սահմանափակ բարդութիւններ՝ ա) առարկայական իմաստով. օրինակ՝ **երգածայներ, կիսածայներ** (երաժշտական եզր), **ոտնածայներ,** նաեւ՝ բ) դերբայական իմաստով՝ իբրեւ բան մը ունեցող. Օրինակ՝ **բաղածայներ, երկծայներ** (քերականական եզր), **կիսածայներ, հեռածայներ**¹⁶, **նմանածայներ, քառածայներ,** որոնց դերբայական նկարագիրը բացայայտ է եւ որոնք կը նշանակեն տուեալ «ծայնը ունեցող, արտադրող կամ անով օժտուած»:

- **ծիգ.** բոլոր բարդութեանց կու տայ յառաջացնողի, ձգողի, նետողի նշանակութիւն. օրինակ՝ **ականածիգներ, ակօսածիգներ, հրետածիգներ, նետածիգներ, թնդանօթածիգներ, հր(ա)ծիգներ, քաջածիգներ** եւ այլն:

- **մաս.** այս արմատը կրող բոլոր բառերը **եր-**ով կը կազմեն իրենց յոգնակին՝ **երկրամասեր, զօրամասեր, հողամասեր, մանրամասեր, յառաջամասեր, յետամասեր, հիմնամասեր, ցամաքամասեր** եւ այլն: Բերուած օրինակներէն **մանրամաս-**ը կը նշանակէ որեւէ սարքի բաղադրիչ՝ նիւթական մանր մասնիկը: Արեւելահայերէնի մէջ ընդհանրացած է **մանրամասներ** յոգնակի մը, երբ ան պարզ ու մեկին կը նշանակէ **մանրամասնութիւններ,** ինչպէս արեւմտահայերս կ'ըսենք. նկատի առած այս վերջինին բոլորովին վերացական նկարագիրը, նկատի առած նաեւ, որ գրաբարի մէջ **մաս** արմատը **մասն** էր, ուրեմն պէտք է յարգել այս բառին **ներ-**ով յոգնակերտումը: Հիմա որ աւելի ու աւելի կը մօտենանք արեւելահայերէնին եւ արդէն մեր մէջ եւս **մանրամասներ** ձեւը սկսած է կիրարկուիլ,– իսկ հետագային աւելի՛ պիտի կիրարկուի,– պատշաճ է որ յարգուի այս վերջինին յոգնակիի **ներ-**ով կազմութիւնը:

Անշուշտ **մանրամասն** ածականը՝ ն-ով, եւ **մանրամասնութիւն** գոյականը կը պահեն իրենց բոլոր իրաւունքները մեր երկու բարբառներուն մէջ:

- **մատ.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը, ուրեմն՝ **բթամատեր, մատնեմատեր, միջնամատեր, ցուցամատեր:** Պէտք

¹⁶ Աղայեան եւ Մեյրիխանեան կու տան հեռածայն-եր. Գիւրջինեան՝ հեռածայն-ներ: Կը կարծենք, թէ այս վերջինն է տրամաբանականը. **հեռածայն-**ը վերջին հաշուով ծայն մը չէ, ան սարք մըն է, որ լսելի կը դարձնէ հեռուի ծայնը կամ կը փոխադրէ ու հասանելի կը դարձնէ ծայնը: Այլ խօսքով՝ բան մը ընող սարք մըն է:

է խուսափիլ **բթամատներ, մատնեմատներ...** արտասանելու եւ գրելու որոշ չափով ըմբռնելի փորձութենէն ու յաղթահարել զայն:

- **մարտ.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր առարկայական իմաստը, ուրեմն՝ **բռնցքամարտեր, գոյամարտեր, գօտեմարտեր, դիւցազնամարտեր, ծովամարտեր, հերոսամարտեր, ճակատամարտեր, մենամարտեր, օդամարտեր, սուսերամարտեր, ցլամարտեր** եւ այլն: Ունինք **ընդդիմամարտ**, որ ածական է եւ փոխանունաբար պէտք է տայ **ընդդիմամարտներ**, որ կիրարկութիւն չունի արդի հայերէնի մէջ:

Անձի, ուրեմն՝ բան մը ընողի, անուն դառնալու համար լեզուն կը կիրարկէ **մարտիկ** բառածելը. օրինակ՝ **ազատամարտիկ, յառաջամարտիկ, սուսերամարտիկ:**

Մանօթ.– Ունեցած ենք **ըմբշամարտ**, ըմբշամարտիկ նշանակութեամբ, եւ **ընդդիմամարտ**, ոսոխ, թշնամի նշանակութեամբ, որոնք աշխարհաբարի մէջ ընդհանրացած չեն եւ բնական է պիտի տան **ըմբշամարտներ** եւ **ընդդիմամարտներ:**

- **մոլ.** այս արմատը կրող բոլոր բառերը ցոյց կու տան բան մը ընողի կամ ունեցողի, բան մը խօլաբար ցանկացողի իմաստը. ունին ածականական շեշտուած իմաստ եւ բոլորն ալ իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներով՝ գինեմոլներ, գրամոլներ, երազամոլներ, խաղամոլներ, կնամոլներ, խօսամոլներ, մատենամոլներ, մեծամոլներ, մենամոլներ, տեսամոլներ, ցուցամոլներ** եւ այլն:

- **մուտ.** այս արմատը երեք տարբեր իմաստներով կը կիրարկուի արդի հայերէնի մէջ. 1) կրնայ նշանակել **մտնող, մտցնող** կամ **մտած**, եւ իր այս իմաստով անվերապափորէն կը ստանանք **դարանամուտներ, եկամուտներ, խելամուտներ, լուսամուտներ** (լոյսին իբրեւ անցք ծառայող), **ծակամուտներ, հետամուտներ, հմուտներ, նորամուտներ** եւ այլն. նկատենք այս բոլորին ածականական շեշտուած երանգը եւս, որով ասելի կը բացատրուի ու կ'արդարանայ **ներով** յոգնակին. 2) ան կրնայ նշանակել մտնելու արարքը՝ **սկիզբ** կամ **մուտք**, եւ այս իմաստով ունինք հետեւեալները՝ **ամառնամուտ, արեւամուտ, գարնանամուտ, ելեւմուտ, կիրակնամուտ, ձմեռնամուտ, մայրամուտ, տարեմուտ, վերամուտ** եւ այլն. նաեւ՝ **ելեւմուտք** եւ **կիրակնուտք** (Միսաք Մեծարենց գործածած է ա՛յս ձեւը) տարբերակները. 3) ան կրնայ նշանակել նաեւ որեւէ հաստատութեան մատչելու նիւթական **անցքը՝ մուտք**, օրինակ՝ շէնքին, տան, դպրոցին մուտքը, ուրեմն՝ **շքամուտքեր, ճակատամուտքեր, յետնամուտքեր, նախամուտքեր:**

Այս երեք տարբեր իմաստները տնտեսելու համար լեզուն ունի միայն երկու միջոց՝ **եր** կամ **ներ**: Յստակ ու թելադրական են առաջին եւ երրորդ իմաստները, եւ ասոնց պարագային որեւէ տուայտանք կամ շփոթ չունինք: Բայց ո՞ր վզտեղել երկրորդ խումբի բառերը: Ասոնք շատ յստակօրէն ունին գոյականական կամ առարկայական իմաստ, բայց եւ այնպէս **մուտ** անկախ արմատի մը չգոյութիւնը՝ մէկ կողմէ, միւս կողմէ՝ այս խումբի բառերուն զգալի վերացականութիւնը պատճառ կը դառնան, որ բնական հակում ու-

նենանք ասոնք եւս յոգնակերտելու **ներ** մասնիկով՝ **արեւամուտներ, գարնանամուտներ...** Եւ այլն: Սակայն որոշ ճիգով մը կարելի է շրջանցել այս հակումը եւ կիրարկել կանոնը՝ գրելով **գարնանամուտեր, կիրակնամուտեր, մայրամուտեր, տարեմուտեր, վերամուտեր** ճիշդ ձեւերը: **Ելեմուտք, ժամամուտք** եւ **կիրակմուտք** տարբերակները արդէն ինքնաբերաբար **եր** կ'առնեն՝ **ելեմուտքեր, ժամամուտքեր** եւ **կիրակմուտքեր**: Միակ բացառութիւնը պէտք է վերապահել **եկամուտ** գոյականին, որուն մէջ **մուտքի** գաղափարը բոլորովին աղօտած է. եկամուտը՝ մուտք չէ, շահոյթ է, գալով ունեցածիդ վրայ **աւելցող** բարիք է, այլ խօսքով՝ անհատին կամ հաստատութեան գանձը **մտնող** գումար է, ուստի եւ ըսել **եկամուտներ**, ինչպէս նշեցինք վերը:

- **նետ**. սա **նետել** բային արմատն է, որով կազմուած երկու բարդութիւնները՝ **ականանետ** եւ **նռնականետ**, պէտք է տան **ականանետներ** և **նռնականետներ**: Եւ որովհետեւ **նետ-նետեր** պարզ գոյականը շատ զօրաւոր հաստատուած է մեր գիտակցութեան մէջ, ապա հակում ունինք արտաբերելու սխալ ձեւերը՝ **ականանետեր, նռնականետեր**:

- **նիշ**. կրնայ նշանակել որեւէ **նիշ** կամ **նշան** եւ առ այդ՝ իր յոգնակին կազմել **եր**-ով. օրինակ՝ **ազդանիշեր, ախտանիշեր, աստղանիշեր, բարենիշեր, գաղափարանիշեր, դրամանիշեր, դրոշմանիշեր, էջանիշեր, թուանիշեր, խաչանիշեր, խորհրդանիշեր, ձայնանիշեր, մրցանիշեր, յայտանիշեր, յատկանիշեր, նամականիշեր, ուղենիշեր, չափանիշեր, պայմանանիշեր, սահմանանիշեր, սանդխանիշեր, վաճառանիշեր, վարկանիշեր, ցուցանիշեր** եւ այլն:

Ան կրնայ նշանակել նաեւ **նշող, ցոյց տուող, նշանակող, ունեցող**. Օրինակ՝ **բազմանիշներ, հոմանիշներ, հականիշներ, մերձանիշներ, միանիշներ, յոգնանիշներ, նոյնանիշներ, վանկանիշներ** եւ այլն:

Այս առթիւ ըսենք, որ **նիշ** արմատին մեկնաբանութիւնը միշտ ալ միօրինակ չէ եղած. այսպէս՝ ոմանք **չափանիշ**-ը կ'ընկալեն իբրեւ «չափի նշան», ուրեմն՝ **չափանիշեր**, ուրիշներ զայն կ'ընկալեն իբրեւ «չափ նշող» (ուրեմն՝ բան մը ընող), հետեւաբար՝ **չափանիշներ**: Այս շփոթը շատ խառնակ կը դարձնէ **նիշ** վերջաբաղադրիչը կրող բարդ բառերու յոգնակին: Նման պարագաներու եւ միօրինակութեան համար նախընտրելի է իբրեւ գոյական ընկալել այսպիսիները: Երբեմն նոյնիսկ վաւերական հայագէտներ ու լեզուագէտներ տարբեր մեկնաբանութիւն կու տան. օրինակ՝ Մեյթիխանեան կ'ըսէ **դրամանիշներ, չափանիշներ**, մինչ Աղայեան՝ **դրամանիշեր, չափանիշեր**¹⁷, իսկ Մալխասեան ունի՝ **չափանիշներ**, եւ սա միակ պարագան չէ, ուր անուանի հեղինակութիւններ կը հակադրուին իրարու:

¹⁷ Աղայեան **չափանիշեր** կը թելադրէ իր բառարանին մէջ, բայց ահա *Ընդհանուր եւ հայկական բառագիտութիւն*-ի մէջ կը գտնենք **չափանիշներ** (էջ 266):

- **շար** արմատը կրնայ նշանակել **շարք** եւ տալ **ատամնաշարեր, դիպաշարեր, զօրաշարեր, կառաշարեր, հաղորդաշարեր, հնչիւնաշարեր, մատենաշարեր, նկարաշարեր, որմնաշարեր, սիւնաշարեր, ստեղնաշարեր**¹⁸. ան կրնայ նշանակել նաեւ շարող եւ տալ **աղամանդաշարներ, գրաշարներ** եւ **տողաշարներ** (linotype):

- **շարժ** կրնայ նշանակել **շարժում՝ երկրաշարժեր, զօրաշարժեր, տեղաշարժեր** եւ այլն, բայց նաեւ **շարժող, շարժում կատարող՝ ինքնաշարժներ, շոգեշարժներ, վայրաշարժներ**:

- **չափ** կրնայ նշանակել թուային ծաւալ, երկարութիւն, մակերես եւ այլն, ուստի՝ **յարաչափեր** (paramètre), **արժեչափեր, ձեւաչափեր, ոտնաչափեր, պատժաչափեր, տրամաչափեր, քայլաչափեր**. բայց ան կրնայ նշանակել նաեւ չափող՝ **անկիւնաչափներ, բարձրաչափներ, երկրաչափներ, խտաչափներ, ուղեչափներ, ջերմաչափներ, ցրտաչափներ** եւ այլն:

- **պահ** կը նշանակէ որոշ՝ յարաբերաբար կարճ ժամանակ մը, ըստ այսմ ալ՝ **դասապահեր, իրիկնապահեր**. կը նշանակէ նաեւ **պահող, ուրեմն՝ աւանդապահներ, գիշերապահներ, կարգապահներ, հերթապահներ**: Ունինք **շաբաթապահ** բառը, որ կը նշանակէ միաշաբաթեայ պահք կամ պաս՝ ի տարբերութիւն մեծ պահոց, որ կը տեւէ եօթը շաբաթ. այս բառը կու տայ **շաբաթապահեր**: **Շաբաթապահ** կը կոչուին նաեւ ծանօթ աղանդատորները, որոնց համար շաբաթ օրը սուրբ է. այս վերջինը կու տայ **շաբաթապահներ**:

- **պաշտ**. բարդ բառերու վերջը կը կիրակուի մի՛այն իբրեւ բայարմատ եւ բարդութեան կու տայ բան մը ընողի՝ **պաշտողի, դաւանողի, հետեւողի, ծառայողի նշանակութիւնները**. ուրեմն՝ **գեղապաշտ-գեղապաշտներ, իրապաշտ-իրապաշտներ, խաչապաշտ-խաչապաշտներ, կռապաշտ-կրապաշտներ, վիպապաշտ-վիպապաշտներ** եւ այլն:

- **պետ**. շատ քմայքոտ արմատ մըն է, ամէնէն շատ բազմաձեւութիւն յառաջացնողներէն մէկը: Ենթադրուած է **իշխողի, մեծաւորի, գլխաւորի** իմաստով՝ **եր-**ով կազմել յոգնակին հետեւեալ բառերուն՝ **ագարակապետեր, ազգապետեր, ախոռապետեր, անտառապետեր, ատենապետեր, արարողապետեր, աւազակապետեր, աւատապետեր, բանտապետեր, բերդապետեր, բժշկապետեր, գաւառապետեր, գիւղապետեր, գնդապետեր, գրադարանապետեր, դիւանապետեր, դպրապետեր, զօրապետեր, թաղապետեր, խմբագրապետեր, կուսակցապետեր, կրօնապետեր, հազարապետեր, համայնքապետեր, հարիրապետեր, հովուապե-**

¹⁸ Բազմիմաստ բառ մըն է այս, – գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ, – որ առայժմ կը նշանակէ՝ ա) բնական ատամներու շարքը ծնօտին վրայ, բ) կեղծ ատամներու շարժական շարք (prothèse), գ) այն մասնագէտը, որ կը շարէ կեղծ ատամները մոմի վրայ: Առաջին երկու իմաստները կու տան **ատամնաշարեր**, երրորդը կու տայ **ատամնաշարներ**:

տեր, հրեշտակապետեր, մառանապետեր, յիսնապետեր, նահանգապետեր, նաւապետեր, ոստիկանապետեր, ուսուցչապետեր, պահակապետեր, պահեստապետեր, սեղանապետեր, սենեկապետեր, սպարապետեր, վեհապետեր, տասնապետեր, տոհմապետեր, ցեղապետեր, քահանայապետեր, քաղաքապետեր, քրմապետեր եւ այլն:

Այդ իմաստը անթելադիր կը մնայ **անջրպետ, ասպետ, ատենապետ, բռնապետ, հայրապետ, ճարտարապետ, մայրապետ, մարդպետ, մարզպետ, մաքսապետ, միապետ, նահապետ, սակաւապետ (oligarque), վարդապետ, վարժապետ, վարչապետ եւ վարպետ** բառերուն մէջ, քանի որ ասոնք **պետ**-ի իմաստը չեն թելադրեր, կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմաձայն գոյականներ եւ բնականօրէն կու տան **անջրպետներ, ասպետներ, ատենապետներ, բռնապետներ**¹⁹, **հայրապետներ, ճարտարապետներ, մայրապետներ, մարդպետներ, մարզպետներ, մաքսապետներ, միապետներ, նահապետներ, սակաւապետներ**²⁰, **վարդապետներ, վարժապետներ, վարչապետներ եւ վարպետներ:**

- **վար.** բոլոր բարդութեանց մէջ կը պահէ իր դերբայական իմաստը՝ իբրեւ վարող, քշող, առաջնորդող, կառավարող, ղեկավարող. օրինակ՝ **ատենավարներ, ժողովավարներ, ժողովրդավարներ, խմբավարներ, կառավարներ, ղեկավարներ, մեքենավարներ, շարժավարներ, ռազմավարներ:**

- **տառ.** ընդհանրապէս կը պահէ իր առարկայական իմաստը՝ տառ, գիր. ուրեմն՝ **թաւատառեր, լուսատառեր, մեծատառեր, շեղատառեր, փոքրատառեր:** Կը նշանակէ նաեւ տուեալ տառերով գրուած. օրինակ՝ **հայատառներ, թրքատառներ** եւ այլն:

- **տես** արմատը **ականատես, ամենատես, երազատես, լրտես, կարճատես, հանդիսատես, տնտես** բառերուն կու տայ տեսնողի իմաստը. ուրեմն՝ **ականատեսներ, ամենատեսներ...** եւ այլն: Իսկ **աղջիկտես, համտես, հիւանդտես** բառերուն մէջ տեսնողի գաղափարը չի ծագիր հայ լեզուամտաճողութեամբ, այլ միայն՝ տեսնելու արարքի գաղափարը, ուստի ասոնք կու տան **աղջիկտեսեր, համտեսեր, հիւանդտեսեր:** Այսպիսիները, սակայն, կանոնի ամբողջական անիմացութեան պայմաններու մէջ, շատ դիրքաւ կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմաձայն բառեր, որոնց յոգնակին կը կատարուի **ներ**-ով:

¹⁹ Բարացուցական է պարագան անոնց, որոնք իրարու կից տարբեր ձեւերով կը յոգնակերտեն. օրինակ՝ «Կուսակալները գացին-ինկան **բռնապետներու** գիրկը», - ճիշդ երկու տող վարը՝ «Սկսած է հարստահարողները, **բռնապետները**, կեղեքողները ճաշի հրաւիրել» (Քասիմ, *Օրուան մտածումները*, էջ 430), - իսկ երկու էջ անդին՝ դա՛րձեալ **բռնապետեր:**

²⁰ **Սակաւապետ** (արմատը՝ **պէտ**), որ կը նշանակէ սակաւ՝ քիչ պէտքեր կամ կարիքներ ունեցող, կու տայ **սակաւապետներ** եւ այս ցանկին չ'առնչուիր:

- **տու.** սա տալ բայի արմատն է եւ իրմով բաղադրուող բոլոր բառերը կ'օժտէ **տուող**-ի իմաստով, հետեւաբար այսպիսիները իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ**-ով. օրինակ՝ **աւանդատուներ**²¹ **գովազդատուներ**, **գործատուներ**, **դասատուներ**, **խորհրդատուներ**, **կաթնատուներ**, **հարկատուներ**, **մրգատուներ**, **նուիրատուներ**, **պատասխանատուներ**, **պատուիրատուներ**, **ստնտուներ**, **տեղեկատուներ** եւ այլն:

Տեսնել ստորև **տուն** վերջաբաղադրիչով բարդութիւնները:

- **տուն** արմատը իրմով կազմուած բոլոր բառերուն մէջ՝ **աղօթատուն**, **աւանդատուն**²², **գերեզմանատուն**, **գրատուն**, **դասատուն**, **դրամատուն**, **զանգակատուն**, **թոնրատուն**, **կաթնատուն**, **հանրատուն**, **հացատուն**, **ձեռագրատուն**, **սեղանատուն**, **վերնատուն**, կը պահէ իր բուն իմաստը. ասոնք բոլորը տուներ են, շինութիւններ, հաստատութիւններ, բան մը բովանդակող նիւթական կառոյցներ. ըստ այսմ ալ՝ **աղօթատուներ**, **գերեզմանատուներ**, **գործատուներ**, **գրատուներ**, **դարմանատուներ**, **դրամատուներ**, **թոնրատուներ**, **ձեռագրատուներ**, **կառատուներ**, **հանրատուներ**, **հացատուներ**, **սեղանատուներ**, **վերնատուներ**. իսկ **մեծատուն** արդէն կը նշանակէ **մեծ տուն ունեցող անձ**, ուրեմն՝ **մեծատուներ**, նաեւ՝ **վաչկատուներ** (վաչի՝ կառքի մէջ բնակողներ, վաչը իբրեւ տուն ունեցողներ):

Ծանօթ.- Բերուած ցանկին մէջ կը գտնենք **աւանդատուներ**, **գործատուներ**, **դասատուներ**, **կաթնատուներ** բարդութիւնները (չորսն ալ իբրեւ **տուն**), որոնք այս նոյն ուղղագրութեամբ, սակայն տարբեր կառոյցով եւ իմաստով մտած են վերը՝ նախորդ պարբերութեան մէջ՝ **տուողի** իմաստով: Ձեւաբանական նման զուգադիպութենէ խուսափելու համար է, հաւանաբար, որ օրին **Չապել Ասատուր առաջարկած է տուն** արմատով վերջացող գոյականները յոգնակերտել **ներ**-ով, այսինքն՝ **գրատուններ**, **դարմանատուններ**, **գինետուններ** եւ այլն, որպէսզի տարբեր գրովին զուգահեռ ձեւերը՝ **գործատուներ** եւ **գործատուններ**, **դասատուներ** եւ **դասատուններ**, **կաթնատուներ** եւ **կաթնատուններ** եւ այլն: Գագանճեան իր կարգին ունի **գինետուններ**: Յակոբ Պարոնեան, Գրիգոր Չոհրապ, Յակոբ Օշական, Աճառեան, օրինակ, հետետողականօրէն ունին **գինետուններ**, **սեղանատուններ**, Օտեան՝ **գարեջրատուններ** («Փանջունի», նախաբան), Դ. Վարուժան՝ նմանապէս («Նամականի»): **Գործատուներ** կը գրէ Գ. Մենեիշեան: Աւելի ուշ Բենիամին Թաշեան իր կարգին յարուցած է այս նոյն հարցը՝ իր կողմէ առաջարկելով գանազանել **դրամատուներ** եւ **դրամատուններ** տարբերակները, եւ ան ունի հետետորդներ ալ: Այսպիսի զուգադիպութիւններ կը պատահին ամեն լեզուի մէջ, եւ մարդոց միտքէն բնաւ չ'անցնիր հակականոնական ու բռնագրօսիկ լուծումներով աղաւաղել իրենց ուղղագրութիւնը. օրինակ՝ ֆրանսերէն **որդ** բառի յոգնակին (ver+s) կը

²¹ Կը նշանակէ իր խնայողութիւնը դրամատան մը տոկոսով աւանդ՝ պահ տուող:

²² Այսպէս կը կոչուին եկեղեցւոյ սովորաբար խորանին երկու կողմերը գտնուող խուցերը, ուր կը պահուին արարողական զանազան իրեր, մասնաւորաբար քահանային եւ դպրաց դասին զգեստները, հողաթափերը, հոգեւոր գիրքեր, խաչ ու բուովառ, առհասարակ նաեւ մկրտութեան ամազանը եւ այլն:

նոյնանայ **դէպի** նախադրութեան (vers) եւ **տող** գոյականին հետ (vers), եւ ոչ մէկ ֆրանսացիի միտքէն անցած է ասոնցմէ մէկուն եւ շատ ուրիշներու ալ ուղղագրութիւնը փոխել՝ բառնալու համար անախորժ զուգահիստութիւնները: Հետեւաբար ընդունելի չէ ուղղագրական երկութիւնը. մենք գրենք մէկ ու միասնական, բայց մանաւանդ կանոնական ձեւով **գործատուններ, դասատուններ եւ կաթնատուններ**, – որոնք, այո, երկիմաստ են, – այն խոր համոզումով, որ խօսքային միջավայրի մէջ կարելի պիտի ըլլայ շատ դիւրաւ զանազանել բառին իմաստը, այլ խօսքով՝ գործ տուողն ու գործատեղին, դաս տուողն ու դասատեղին, կաթ տուողն ու կաթի մշակումին ծառայող շինութիւնը:

- **ցան** արմատը կրնայ նշանակել **ցանք**, եւ այս պարագային կը ստանանք **աշնանացաններ, գարնանացաններ**. ան կրնայ նշանակել նաեւ **ցանող**, ուրեմն՝ **մահացաններ, մոխրացաններ, որոմացաններ, սերմնացաններ, հրացաններ** եւ այլն:

- **ցոյց**. կը նշանակէ հրապարակային երթ, բողոք, ուրեմն՝ **գօրացոյցեր, հակացոյցեր, նստացոյցեր**. կը նշանակէ նաեւ բան մը ցոյց տուող, ուրեմն՝ **ապացոյցներ, ժամացոյցներ, կողմնացոյցներ, հաշուեցոյցներ, յարացոյցներ, տողացոյցներ, օրացոյցներ**, սակայն տրուած ըլլալով որ անկենդան առարկաներ են ասոնցմէ ոմանք, խօսողին համար անթելադրելի կը մնայ անոնց բան մը ցոյց տուողի համգամանքը, եւ ան հակամէտ է ըսելու **ժամացոյցեր, հաշուեցոյցեր** եւ այլն, ինչ որ կը նշանակէ, թէ յատուկ ճիգ ու արթնութիւն պէտք է այսպիսիները ճիշդ կիրարկելու համար, ինչ որ միշտ պարագան չի կրնար ըլլալ մարդկայնօրէն:

- **փող**. այս արմատով ունինք **աւագափող, եղեգնափող, եղջերափող, լսափող** (հեռախօսի), **խոչափող, խօսափող, շնչափող, որսափող, ջրփող** գոյականները, որոնք իրենց բուն իմաստով՝ **խողովակ** կամ **շեփոր** կը նշանակեն եւ իրենց յոգնակին կը կազմեն **եր-**ով, օրինակ՝ **աւագափողեր, լսափողեր** եւ այլն:

Ասոնցմէ **լսափող** եւ **խօսափող** փոխաբերաբար միայն կը բնորոշեն յատուկ անձեր, առաջինը՝ իբրեւ լրտես, երկրորդը՝ իբրեւ պատգամաբեր կամ բանբեր, եւ այս պարագային կը ստանանք **լսափողներ** եւ **խօսափողներ**:

- **փոխ**. **փոխող** իմաստով կու տայ **լումայափոխներ, անուանափոխներ, դաւանափոխներ, դիմափոխներ, հաւատափոխներ, կրօնափոխներ** եւ այլն. իսկ **փոփոխութիւն** իմաստով՝ **հերթափոխներ, քայլափոխներ**:

- **քաղ**. կրնայ նշանակել հաւաքուած առարկաներու ամբողջութիւնը կամ ինքնին հաւաքելու գործողութիւնը. օրինակ՝ **ծաղկաքաղեր, հասկաքաղեր, պտղաքաղեր, փայտաքաղեր** եւ այլն. կրնայ նշանակել նաեւ քաղող, եւ այս պարագային կը ստանանք **ծաղկաքաղներ, հասկաքաղներ, պտղաքաղներ, փայտաքաղներ, պատառաքաղներ, զօշաքաղներ** (կաշառք ստացող) եւ այլն:

- **քեր**. շփոթ կամ երկակի թելադրականութեամբ օժտուած է արմատ է սա, որ կը գործածուի **երկնաքեր** բառին մէջ, որ ստուգաբանօրէն կը նշա-

նակէ «երկինքը քերող»²³, սակայն միջին հայուն անձանօթ կը մնայ այս ստուգաբանութիւնը, այսինքն՝ քերելու գործողութեան գաղափարը, եւ ան ընդհանրապէս հակամէտ է ընկալելու բառս իբրեւ **քեր** միավանկ վերջաբաղադրիչով (թէկուզ իրեն անձանօթ) կառոյց մը եւ ըսելու **երկնաքերեր՝** փոխանակ **երկնաքերներ**:

ՄՈԼՈՐԵՏՈՒՑԻՉ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ ՈՒ ԿԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կանոնի խախտում կը յառաջանայ, երբ միավանկ արմատը, օրինակ՝ **զէն, կիթ, կուօ**, անկախ գործածութիւն չունի (ոչ մէկ առիթ եղած է **զէներ, կիթեր, կուօեր** ըսելու), ուստի ասոնցմով ստացուած բարդութիւնները իրենց կարգին կ'ընկալուին իբրեւ սովորական բազմավանկ բառեր եւ իրենց յոգնակին կը կազմեն **ներ-ով՝ արծակազէններ, հրազէններ, կով-կիթներ, հաւկիթներ, հողկիթներ, ձկնկիթներ, այգեկութներ** եւ այլն: Նոյն կացութեան մէջ կը գտնուի **քարայր** բառը. հակամէտ ենք ըսելու՝ **քարայրներ**, քանի որ **այր** գոյականը անջատ կամ ազատ կիրարկութիւն չունի արդի արեւմտահայերէնի մէջ, ուստի եւ թելադրական չէ **այրեր** ձեւը, որպէսզի ըսենք՝ **քարայրեր** (ինչպէս կը թելադրեն մեր բոլոր աղբիւրները). ամբողջութիւնը մեզի կը թուի երկվանկ բառ մը, ուրեմն՝ **քարայրներ**, մինչ արեւելահայը շատ հեշտութեամբ կ'ըսէ **քարայրեր**, որովհետեւ **այր-ը** շատ ընթացիկ բառ է իրեն համար: Նոյնքան անթելադրի է **ակնթարթ** բառը՝ իբրեւ գումարը **ակն** գոյականին եւ **թարթ** բայարմատին. **թարթ** անկախ բառ մը չունինք, որպէսզի վարժ ըլլայինք ըսելու **թարթեր**. միւս կողմէ՝ **ակն-թարթ** բառը, – շատ կարճ պահիկ մը, – շատ ու շատ հեռացած է **թարթել** բայի ցոյց տուած գործողութենէն, ահա թէ ինչու դժուար է ակնկալել, որ ըսենք **ակնթարթեր** (ինչպէս կը թելադրէ Աղայեան), այլ կ'ըսենք՝ **ակն-թարթներ** սխալ, սակայն նուիրականացած ձեւը:

Կերպ, տուն, վանկ... ասոնք շատ զօրաւոր անհատականութիւն ունեցող անկախ բառեր ըլլալով, մեզ կը մղեն իրենցմով ասարտող բարդ բառերն ալ **եր-ով** յոգնակերտելու՝ **յովազակերպեր, մեծատուններ, միավանկեր** եւ այլն, որովհետեւ շատ սովորական է ըսել՝ **կերպեր, տուներ, վանկեր**: Ուրեմն որոշ կրթանք, որոշ վարժութիւն եւ ուշադրութիւն կը պահանջէ այսպիսիները **ներ-ով** յոգնակերտելը՝ **յովազակերպներ** (յովազի կերպ ունեցող), **մեծատուններ** (մեծ տուն ունեցող, մեծահարուստ), **միավանկներ** (մէկ վանկ ունեցող) եւ այլն, որոնց բոլորն ալ ունեցողի իմաստ կ'արտայայտեն:

Ներ-էն խոսափելու հակամէտ են նաեւ **ակնանետ** եւ **նոնականետ** բառերը, մէկ կողմէ որովհետեւ **նետ** արմատը շատ հեշտութեամբ կ'ընդու-

²³ Սա բառացի թարգմանութիւնն է ֆրանսերէն **gratte-ciel**-ին եւ անգլերէն **skyscraper**-ին:

նի **նետեր** յոգնակին, միւս կողմէ նաեւ՝ հաւանաբար խուսափելու համար **ն** բաղաձայնի կրկնութենէն:

Ծանօթ.– Ասոնք եւ նմանները «բան մը ընողի» գաղափարը չեն արթնցներ խօսողին մէջ, որովհետեւ ըստ ինքեան իրենք բան մը ընող չեն, անշունչ ու անշարժ առարկաներ են: Բան մը ընելու համար, ըսենք՝ բան մը նետելու համար, պէտք է միջամտէ մա՛րդը, ձեռով մը մարդը ի՛նք է որ բան մը նետող կը նկատուի: Այնքան ատեն որ ան բացակայ է, ապա սոսկական սարքը ինքնին **ներ**-ով յոգնակի կազմելու թելադրանքը չ'ըներ: Միւս կողմէ, սակայն, նոյն **նոնականետեր** ըսողը շատ դիւրաւ **նոնականետներ** պիտի անուանէ այն **մարտիկները**, որոնք կը գործածեն նոնականետը կամ թէկուզ իրենց սեփական ձեռքով կ'արձակեն նոնակը: Որքան ալ այս վերջինը բնորոշելու համար ունենանք **նոնակաձիգ** յատուկ եզրը, այսուհանդերձ միջին հայրուն համար **նոնականետը** (իբրեւ նոնակ նետող անձ) եւ **նոնակաձիգը** այնքան ալ տարբեր չեն հնչեր:

* *

Ինչպէս նկատելի է, կը գտնուինք դէմ-յանդիման շատ փխրուն ու քմայքոտ կանոնի մը, ուստի եւ կարելի չէ գրչի մէկ հարուածով միօրինակ տնտեսել այն բազմահազար բառերը, որոնք պէտք է յիշեալ կանոնին ու տրամաբանութեան ենթարկուէին: Մեծ դերակատարութիւն ունին այստեղ ենթակայական գործօնները, մէկ կողմէ հոգեբանական ազդակը, միւս կողմէ՝ սովորութիւնը, յատկապէս ռամիկին քով: Ան շատ աւելի շեշտուած է արեւմտահայրուն մէջ, որուն լեզուն ոչ մէկ ատեն ձեռնհասօրէն ուսուցուած է դպրոցներու մէջ

ՄԻԱՎԱՆԿ ԱՐՄԱՏՈՎ ԱԾԱՆՑԱԻՈՐՆԵՐ ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐ

ա) Նախաձայնաւորներ

Ասոնք ընդհանրապէս **ներ**-ով կը կազմեն յոգնակին՝ իրենց իմաստին բերումով:

ան – **անբաններ, անգութներ, անսիրտներ, անտուններ** եւ այլն

ապ(ա) – **ապուշներ, ապաբախտներ, ապագաներ**

առ – **առանցքներ, առդիրներ**

բաղ – **բաղաձայններ**

բաց – **բացականեր, բացատներ, բացիկներ**

դժ – **դժբախտներ, դժգոհներ, տժգոյններ**

ենթ – **ենթականեր, ենթասպաներ**

ընդ – **ըն(դ)կերներ, ընկերներ**

մակ – **մակդիրներ, մակբայներ, մակաբոյժներ, մակարդներ**

նախդիր – **նախդիրներ**

տ – **տգէտներ, տհասներ**

տար – **տարաբախտներ, տարագիրներ, տարակերպներ, տարասերներ** (տարբեր սերում ունեցող), **տարակոյսներ**

տի – **տիկիններ**

Կը գտնենք նաեւ նախաձանցաւոր գոյականներ, որոնք յոգնակի կը կազմեն **եր-ով**, ինչպէս՝ **առափեր, արտագաղթեր, ներգաղթեր, ենթագրեր, ենթաճիւղեր, ենթաբուրդեր, ենթահողեր, ենթազանկեր, ենթաշերտեր, ենթագիծեր, ենթադասեր, ենթակէտեր, ենթամասեր, ենթապոչեր, ենթատոհմեր, ենթատիպեր, ենթափորեր, մակագրեր, մակաշերտեր, յետսակողմեր, վերադարձեր, վերնագրեր** եւ այլն:

բ) Վերջաձանցաւորներ

Վերջաձանցաւոր ամէն գոյական կ'ընկալուի իբրեւ բազմավանկ եւ իր յոգնակին կը կազմէ **ներ-ով**. օրինակ՝ **այգեպաններ, անցորդներ, գառնուկներ, գեղջուկներ, զոգնոցներ, դիակներ, դրսեցիներ, երգարաններ, երգիչներ, էակներ, ընթացքներ, լեռնցիներ, խուժաններ, ծնողներ, ծովայիններ, մատանիներ, նշաններ, շինականներ, չարիքներ, սերուցքներ, վիպասաններ** եւ այլն:

Միայն **ք** վերջաձանց (երբեմնի յոգնակերտը) ունեցող միավանկ գոյականները **եր-ով** կը դառնան յոգնակի. օրինակ՝ **աչքեր, բերքեր, գիրքեր, դիրքեր, խելքեր, ծալքեր, կեանքեր, միտքեր, մուտքեր, վազքեր, խօսքեր** եւ այլն:

* *

Այս յօդուածի շարադրման առթիւ մենք շատ լաւ կը գիտակցինք, որ յոգնակերտումի իտէալական միօրինակութիւն մը գրեթէ անկարելի կամ գէթ շատ տարտամ երազ մըն է: Առաւելագոյնը, որուն կարելի է իրապաշտօրէն ձգտիլ առայժմ, վերացումն է արեւմտահայ իրականութեան մէջ աղաղակող սխալագրութեանց, որոնք կը գրուին կանոնի մը բացարձակ անգիտացումի բնագրական պայմաններուն մէջ, եւ ազնիւ ձգտում մը՝ դէպի նուագագոյնը հասցնելու այդ սխալագրութիւնները:

Յապատումներ

ՀՀԳՊ Մանուկ Աբեղեան, *Հայ հին գրականութեան պատմութիւն*, 2 հատոր.

ՀԼՏ Մանուկ Աբեղեան, *Հայոց լեզուի տեսութիւն*.

ՆԳԲ «Նահատակ գրագաւէներու բարեկամներ» մատենաշար.

ՀԼՊ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայոց լեզուի պատմութիւն*, 2 հատոր.

THE PLURALIZATION OF NOUNS IN THE ARMENIAN LANGUAGE

(Summary)

ARMENAG YEGHIAYAN (armenag@gmail.com)

This is the first scientific attempt to standardize the pluralizing of nouns, and generally words that identify an object, in Western Armenian, a topic which has been overlooked and has led to diverse and unacceptable practices.

The study tries to clearly differentiate and categorize words according to their structural features: a) monosyllabic words as well as multisyllabic simple words, b) complex words which have a monosyllabic or multisyllabic second constituent. The latter are the basic material of this study.

The author divides the complex words with a multisyllabic second constituent into two groups: 1) multisyllabic second constituents which identify an object, 2) multisyllabic second constituents which have adverbial features. These eventually help us discern whether to use the pluralizing **եր** or **ներ** suffix.

The author examines and discusses an extensive list of words which constitute the most often used words in Western Armenian. He expects using these words as templates will enable individuals to orient themselves and pluralize according to the norms.

Still, there is, however, a set of words which lack any norms of pluralization and are practiced according to personal perceptions. So far these have escaped the possibility of following any rules of pluralization. One may optimistically state, however, that time will offer solutions for these.

